

BAUDŽIAMOJI POLITIKA LIETUVOJE PO 1990 M. IR JOS TENDENCIJOS

Prof. habil. dr. Vytautas Piesliakas

Lietuvos teisės akademija, Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 45 84

Spaudai pateikta 1999 m. lapkričio 25 d.

S a n t r a u k a

Darbe pateikiama bendroji baudžiamosios politikos samprata. Baudžiamosios politikos problemos nagrinėjamos dviem aspektais: baudžiamoji politika leidžiant įstatymus ir praktinė baudžiamoji politika.

Nagrinėjami baudžiamųjų įstatymų pakeitimai nuo 1990 m. iki šių dienų. Vertinama atskirų įstatymų pakeitimų įtaka baudžiamajai politikai. Daromos išvados dėl baudžiamosios politikos tendencijų.

Darbe analizuojama, kokią įtaką įstatymų pakeitimai turi praktinei baudžiamajai politikai. Lentelėse pateikiami nuteistųjų skaičiaus kitimo, atskirų bausmių taikymo Lietuvoje statistikos duomenys, jie lyginami su kitų Europos valstybių duomenimis. Pateikiamos išvados dėl praktinės politikos raidos tendencijų.

I. Baudžiamosios politikos samprata

Nusikalstamumo problemos aktualios visoms valstybėms – ir ekonomiškai labai išsivysčiusioms, ir atsilikusioms. Visos valstybės siekia pažaboti nusikalstamumą. Šis tikslas suvienija valstybių pastangas stengiantis užkirsti kelią nusikalstamumui. Bet iškyla klausimas – kaip jį pažaboti? Štai čia ir išryškėja skirtumai. Atskiros valstybės mato skirtingus šios problemos sprendimo būdus. Nusikalstamumo problemų sprendimas siejamas su atsakymu į du pagrindinius klausimus:

1. Kaip pasiekti, kad žmonės nepažeidintų įstatymų, tarp jų ir baudžiamųjų, kad jie nedarytų nusikaltimų?
2. Ką daryti, kaip elgtis su asmenimis, jau padariusiais nusikaltimą, ko siekti juos traukiant baudžiamojon atsakomybėn ir baudžiant?

Šie klausimai priskiriami valstybės politikos sferai. Nusikalstamumas nėra vien teisinė problema, tai – ir socialinė problema. Jai spręsti valstybė skiria labai daug lėšų. Stiprinant nusikalstamumo kontrolę, nemažą įtaką turi socialinės bei ekonominės priemonės. Be abejo, svarbios ir teisinės priemonės, t.y. teisinė valstybės politika. Tarp teisinių priemonių lemiamą reikšmę, sprendžiant šias problemas, turi valstybės baudžiamoji politika. Ji yra valstybės vidaus politikos dalis. Per baudžiamąją politiką išreiškiamas valstybės požiūris į nusikalstamumo problemą, jos sprendimo būdus. Baudžiamąją politiką galima apibrėžti taip: baudžiamoji politika – tai valstybės kovos su nusikalstamumu formos ir metodai. Ji siejasi su baudžiamųjų įstatymų priėmimu, keitimu bei jų vykdymu. Todėl skiriami du baudžiamosios politikos lygiai.

Pirmasis lygis, kuriuo tyrinėjama baudžiamoji politika – tai baudžiamoji politika leidžiant įstatymus. Valstybė su nusikalstamumu pirmiausia kovoja leisdama įstatymus, t.y. priimdama, keisdama arba naikindama baudžiamuosius įstatymus, kuriuose nustatomas arba keičiamas veikų nusikalstamumas (šis terminas vartojamas BK 7 str.), t.y. kriminali-

zuojami arba dekriminalizuojami tam tikri žmonių poelgiai. Kartu tuose įstatymuose nustatomos arba keičiamos sankcijos už padarytus nusikaltimus. Taip valstybė išreiškia savo požiūrį į vieną ar kitą reiškinį. Baudžiamieji įstatymai yra kovos su nusikalstamumu teisinis pagrindas. Tačiau jų veiksmingumas pasireiškia praktiškai juos taikant. Tam valstybė sukūrė ištisa kriminalinės justicijos sistemą. Šiai sistemai priskiriamos teisėsaugos institucijos ir teismai. Jie įgyvendina įstatymus ir kartu įgyvendina praktinę baudžiamąją politiką. Praktinė baudžiamoji politika yra antrasis baudžiamosios politikos lygis, antrasis jos tyrinėjimo aspektas.

Įstatymų leidyba ir praktinė baudžiamoji politika – glaudžiai tarpusavyje susijusios baudžiamosios politikos dalys. Be abejo, praktinė baudžiamoji politika yra priklausoma nuo baudžiamųjų įstatymų. Teismai, taikydami įstatymus, kartu juos tikrina. Jie gali būti priimami arba atmetami. Jei įstatymai tinkamai taikomi, jie pasiteisina. Tačiau pasitaiko atvejų, kai įstatymai retai taikomi, nors reiškinys, kuriam reguliuoti jie skirti, pakankamai paplitęs. Taigi praktinė baudžiamoji politika gali skirtis nuo baudžiamosios įstatymų leidybos politikos. Antai įstatymų leidėjas, nustatydamas įstatymo sankcijoje kelių rūšių bausmes, siekia, kad visos jos būtų taikomos. Tačiau, analizuodami teismų ataskaitas, galime teigti, kad dėl vienu ar kitu priežasčių kai kurios bausmės taikomos retai. Kita vertus, tai, kad įstatymas taikomas dažnai, dar nereiškia, kad įstatymas yra tinkamas. Jis gali būti taikomas dažnai dėl to, kad tokios rūšies nusikalstamas reiškinys yra gana dažnas.

Praktinė baudžiamoji politika, jos analizė padeda įstatymų leidėjui įsitikinti, ar tie tikslai, kurių jis siekė priimdamas įstatymą, vykdomi, jei ne, kodėl. Ar todėl, kad pats įstatymas netobulas juridinės technikos požiūriu, ar todėl, kad nepriimtini jo tikslai. Tokiais atvejais įstatymų leidėjas turi galimybę tikslinti baudžiamąją politiką, keisdamas įstatymą ir kartu reiškinio baudžiamąjį teisinį reguliavimą. Vienu metu buvo labai dažnos automobilių vagystės. Didelę dalį šių vagysčių padarydavo organizuotos nusikalstamos grupės. Todėl Seimas, siekdamas įspėti nusikaltėlius, nustatė už šį nusikaltimą nuo šešerių iki dešimties metų laisvės atėmimo bausmę. Šiuo metu ši problema jau nėra tokia aštri, didelę dalį vagysčių padaro atsitiktiniai asmenys, dažnai pavagiamos nedidelės vertės mašinos, tačiau sankcijos išlieka labai griežtos. Taigi iškilo klausimas, ar nereikėtų keisti baudžiamąją politiką užkertant kelią automobilių vagystėms. Teisingumo ministerijos atstovai ilgą laiką tik konstatuodavo šį faktą, tačiau iš tikrųjų nieko nedarė, kad tokia griežta politika būtų pakeista. Tik 1999 m. lapkričio 25 d. Seimas priėmė Seimo nario A. Sakalo pateiktą įstatymo projektą, kuriame buvo sušvelnintos sankcijos už daugelį vagysčių bei kitų nusikaltimų, už kuriuos bausmės buvo nepateisinamai griežtos.

Kalbant apie įstatymų leidybą ir praktinę baudžiamąją politiką, reikia atkreipti dėmesį, kad baudžiamoji politika susideda iš tam tikrų sudėtinių dalių. Paprastai atskirai nagrinėjamos dvi baudžiamosios politikos sudėtinės dalys: a. veikų kriminalizacijos baudžiamoji politika ir b. baudžiamoji politika nustatant ir taikant baudžiamojo poveikio priemones asmenims, padariusiems nusikaltimus.

II. Baudžiamųjų įstatymų raida Lietuvoje po 1990 m. ir jos įtaka baudžiamajai politikai

Į nepriklausomybę Lietuva įžengė vadovaudamasi sovietiniu 1961 m. Baudžiamuoju kodeksu (toliau – BK). Be abejo, šis Kodeksas neatitiko naujų sąlygų. Todėl, iš karto paskelbus nepriklausomybę, buvo sudaryta specialistų grupė naujam Lietuvos BK rengti. Naujo BK rengimas – ilgalaikis ir varginantis procesas. Juo labiau, kad Lietuva neturėjo tokio tipo įstatymų rengimo patirties, nebuvo žinomos tarptautinės baudžiamųjų įstatymų raidos tendencijos. Todėl, rengiant naują BK, buvo tobulinamas ir galiojantis BK. Tai skatino ir sparčiai besikeičianti socialinė ir ypač ekonominė padėtis Lietuvoje. Reikėjo skubiai spręsti naujas iškylančias problemas, o jų jau buvo negalima išspręsti remiantis galiojančiu BK, priimtu 1961 m., kai Lietuva buvo TSRS sudėtyje ir kai veikė visiškai kiti ekonomikos dėsniai.

1990 m. kovo 11 d. įstatymo Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 3 punkte buvo pasakyta, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie Lietuvos įstatymai bei

kiti aktai, kurie neprieštaruoja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui [1]. Tačiau 1961 m. BK galima buvo surasti nemažai nuostatų, kurios neatitiko Laikinojo Pagrindinio Įstatymo bei juo remiantis priimtų kitų teisės aktų nuostatų.

Tačiau pirmieji esminiai pakeitimai galiojančiame 1961 m. Lietuvos BK buvo padaryti tik praėjus pusei metų po nepriklausomybės paskelbimo. Nepriklausoma Lietuvos valstybė gyvavo jau pusę metų, bet nebuvo baudžiamųjų įstatymų, kurie gintų naują valstybę ir naują konstitucinę santvarką nuo bandymų susilpninti ją ar pakeisti panaudojant jėgą. Negana to, galiojančio BK nuostatos dėl valstybinių nusikaltimų gynė jau neegzistuojančią tarybinę santvarką nuo bet kokių pasikėsinimų. Susiklostė paradoksali padėtis. Išėjus iš šios padėties buvo rasta. Tai 1990 m. spalio 4 d. įstatymas, kuriuo remiantis buvo padaryti pakeitimai BK skirsnyje „Valstybiniai nusikaltimai“ [2]. Iš naujo buvo suformuluotas 62 str. – vietoj „Tėvynės išdavimo“ atsirado „Valstybės išdavimas“. Kaip valstybės išdavimas buvo suprantama tik viena veika – Lietuvos piliečio dalyvavimas kitos valstybės veikloje, nukreiptoje prieš Lietuvos interesus.

Vietoj liūdnai pagarsėjusio BK 68 str. „Antitarybinė agitacija ir propaganda“ atsirado straipsnis „Vieši raginimai smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos suverenitetą“. BK 68 str. dispozicija buvo viešai kritikuojama daugelio užsienio teisininkų bei politikų dėl to, kad numatė atsakomybę už tarybų valdžios kritiką bei literatūros, kurioje neigiamai būtų vertinama valdžia, spausdinimą ar platinimą. Asmenys, kurie kritikavo komunistinį režimą, viešai atskleisdavo jo neigiamus padarinius, nors ir buvo vedami geriausių tikslų, buvo traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Tokie nuteistieji buvo vadinami „sąžinės kaliniai“. Tokia baudžiamoji įstatymo norma nesiderino su demokratijos principais, Konstitucijoje įtvirtinta žodžio laisvė, todėl ji buvo pakeista. Naujuosiuose įstatymuose baudžiamoji atsakomybė numatyta tik už raginimus imtis smurtinių veiksmų. Daugiau ar mažiau pakeisti ir kiti minėto skirsnio straipsniai. Tuo metu BK rengianti grupė dar nebuvo sukūrusi Valstybinių nusikaltimų įstatymo projekto, kuris iš esmės skirtųsi nuo sovietinės valstybinių nusikaltimų koncepcijos, todėl pakeitimai įstatymuose buvo daugiau „kosmetiniai“ bei didele dalimi atitiko dar sovietinės valstybinių nusikaltimų koncepcijos nuostatas.

Kitas galiojančio BK esminių pakeitimų etapas prasidėjo 1991 m. gruodyje. BK paveldėjo iš TSRS baudžiamosios teisės daug nusikaltimų sudėčių, numatančių mirties bausmę. Lietuvos Parlamentas, siekdamas atsižvelgti į Europoje vyraujančias tendencijas, susiaurino nusikaltimų, už kuriuos taikoma mirties bausmė, sąrašą. 1991 m. gruodžio 3 d. įstatymas panaikino mirties bausmę už visus nusikaltimus, išskyrus tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis [3].

Panaikinus mirties bausmę, be to, galiojantis BK buvo papildytas nauja nuostata, kuri numato galimybę mirties bausmę asmenims, nuteistiems už tyčinį nužudymą, esant sunkinančių aplinkybių, pakeisti laisvės atėmimu iki gyvos galvos (BK 24 str.). Be to, buvo numatyta mirties bausmės pakeitimo laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausme galimybė malonės tvarka.

Tas pats įstatymas tyčinio nužudymo sunkinančių aplinkybių sąrašą papildė nauja sunkinančia aplinkybe – savo motinos ar tėvo nužudymas (BK 105 str. 1 p.).

Trečias esminis pakeitimas, susijęs su baudžiamąja teise, buvo padarytas priėmus 1992 m. balandžio 9 d. įstatymą [4]. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo panaikintas archyvinių dokumentų slaptumo grifas, ir Lietuvos visuomenė sužinojo daug kraupių dalykų apie tarybų valdžios paskelbimo Lietuvoje aplinkybes 1940 m. ir tolesnes represijas prieš Lietuvos gyventojus 1940-1953 metais. Visuomenė reikalavo ištirti represijų atvejus ir patraukti atsakomybėn kaltuosius. Šiuose veiksmuose buvo įžiūrima genocido požymių. Bet patraukti kaltus asmenis baudžiamojon atsakomybėn už genocidą nebuvo įmanoma, kadangi Lietuvos įstatymai nenumatė tokios nusikaltimo sudėties. Todėl 1992 m. pradžioje buvo parengtas įstatymo dėl atsakomybės už nusikaltimus prieš Lietuvos gyventojus projektas [5].

Jo svarstymas sukėlė daug mokslininkų ginčų. Pirmiausia ginčai kilo dėl įstatymo projekto 2 str. nuostatų. Projekto 2 str. buvo teigiama, kad beginklių Lietuvos gyventojų žudynės, deportacijos 1940-1953 m. atitinka tarptautinės teisės normose numatytus genocido nusikaltimo požymius. Deja, šioje nuostatoje užfiksuota ne teisės norma, o konstatuojamas faktas. Konstatuoti, ar yra konkrečioje veikloje genocido požymių, gali tik teismas, išnagri-

nėjęs bylą teismo posėdyje. Įstatymų leidėjui tokia teisė nesuteikta. Tuo tarpu projekto 2 str. įpareigojo vertinti kaip genocidą ir veikas, kuriose nėra genocido nusikaltimo, numatyto projekto 1 str. požymių. Taigi, be kitų klausimų, taip pat iškilo klausimas, ar minėto įstatymo 2 str. atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją. Konstitucijos 109 str. 1 dalyje teigiama, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismas. Ši Konstitucijos nuostata reiškia, kad tik teismas, išnagrinėjęs konkrečią bylą teisiama jame posėdyje ir įvertinęs teisiamųjų asmenų padarytas veikas iš baudžiamojo įstatymo pozicijų, gali padaryti išvadą, yra nusikaltimo požymių teisiamojo veikoje, ar ne, ir priimti byloje išteisinamąjį arba apkaltinamąjį nuosprendį. Konstitucijos 31 str. 1 dalyje teigiama, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Kaltumas šiuo atveju reiškia ne ką kitą kaip nusikaltimo sudėties požymių būvimą kaltininko veikoje. Joks įstatymas negali iš anksto nustatyti nusikaltimo požymių buvimo konkrečių asmenų veikose ar paskelbti visas tam tikru laikotarpiu padarytas veikas, neatsižvelgiant į konkrečių asmenų kaltę, kaip atitinkančias baudžiamajame įstatyme numatyto nusikaltimo požymius. Joks įstatymas negali iš anksto konstatuoti, kad konkreti veika turi nusikaltimo požymių, ar pripažinti asmenis kaltais dėl to, kad dalyvavo kokioje nors veikoje. Šį teisiškai reikšmingą faktą turi teisę nustatyti tik teismas, priimdamas teisės taikymo aktą – nuosprendį. Tokia įstatymo nuostata prieštarautų nekaltumo prezumpcijai, įtvirtintai LR Konstitucijos 31 str. 1 dalyje.

Kita ginčytina nuostata lietuvių projekto 3 str. formuluotė. Įstatymo projekto 3 str. teigiama, kad įstatymai, numatantys atsakomybę už nusikaltimus gyvybei ir sveikatai, galioja atgaline data ir asmenų, 1940-1953 m. organizavusių žudynes ir žudžiusių beginklius žmones, naudojusių pavojingą gyvybei ar sveikatai smurtą, žiauriai kankinusių, dalyvavusių deportuojant, atžvilgiu. Pagal šią nuostatą atitinkamos 1961 m. BK nuostatos turėjo būti taikomos asmenims, padariusiems nusikaltimus iki šio Kodekso įsigaliojimo. Tai prieštaravo baudžiamosios teisės principams bei Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 11 str. 2 daliai ir Europos tarybos žmogaus teisių deklaracijos nuostatoms. Nusikaltimai, už kuriuos šis įstatymas numato bausmę, buvo padaryti prieš 40-50 metų, kada tokio įstatymo nebuvo. Tokiu atveju galima buvo taikyti Rusijos Federacijos 1926 m. BK, galiojusio Lietuvoje nuo 1940 m. lapkričio 1 d., nuostatas. Tačiau praėjo šiame Kodekse užfiksuotos patraukimo baudžiamajon atsakomybės senaties sąlygos. Rusijos Federacijos 1926 m. BK numatė, kad patraukimo baudžiamajon atsakomybės senatis netaikoma tik už kontrevoliucinius nusikaltimus. Iškilo klausimas, ar įteisinus įstatymo veikimą atgaline data, įstatymas neprieštarauja tarptautinės teisės dokumentams, kuriose įtvirtintos žmogaus teisės.

Po ilgų diskusijų padarius kai kuriuos pakeitimus, 1992 m. balandžio 9 d. įstatymas, pavadintas Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą, buvo priimtas [6]. Jis pirmą kartą numatė genocido nusikaltimo sudėtį Lietuvos baudžiamajame teisme.

Labai prieštaringa projekto 2 str. nuostata tapo įstatymu. Lietuvos Respublikos 1992 m. balandžio 9 d. Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą įstatymo 2 str. buvo teigiama, kad Lietuvos žmonių žudymas ar kankinimas, jos gyventojų deportavimas, padaryti nacistinės Vokietijos ar SSSR okupacijos ir aneksijos metais, atitinka tarptautinės teisės normose numatyto genocido nusikaltimo požymius. Tarptautinės teisės norma, kurioje yra numatyta genocido sudėtis – tai 1948 m. gruodžio 9 d. Jungtinių Tautų konvencija “Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį”. Konvencijos 2 str. įtvirtinti genocido nusikaltimo požymiai. Lygiai taip pat suformuluota genocido nusikaltimo sudėtis įtvirtinta 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą 1 straipsnyje. Taigi galima daryti išvadą, kad ši įstatymo norma įpareigoja teismus visose bylose dėl nužudymų, kankinimų ar deportavimų kaltininkų veikas, padarytas nuo 1940 m. birželio 15 d. iki 1990 m. kovo 11 d., vertinti kaip genocidą ir kvalifikuoti jas pagal Lietuvos Respublikos 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą 1 str., neatsižvelgiant į tai, ar veikoje yra visi Lietuvos Respublikos 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą 1 str. numatyti genocido nusikaltimo sudėties požymiai. Tuo tarpu genocido nusikaltimo sudėtis, nustatyta įstatymo 1 str., reikalauja įrodinėti daugiau požymių, negu to reikalauja to pačio įstatymo 2 straipsnis. Taigi susidaro įstatymų kolizija: Lietuvos Respublikos 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už

Lietuvos gyventojų genocidą 2 str. prieštarauja 1 str. – jis reikalauja vertinti veikas kaip genocidą ir nesant 1 str. numatytų visų genocido nusikaltimo požymių. Kita vertus, minėto įstatymo 2 str. prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 1 daliai, kurioje skelbiama, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismas. Įstatymas negali įpareigoti teismą pažeisti (kitą) įstatymą. Šiuo atveju Lietuvos Respublikos 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą 2 str. dispozicija įpareigoja teismą neatsižvelgti į to pačio įstatymo 1 str. numatytus reikalavimus kvalifikuojant genocido nusikaltimą ir taip varžo teismo teises vykdyti teisingumą.

Be to, įstatymo 3 str. kitaip negu projekte išspręstas įstatymo atgalinio galiojimo klausimas. Įstatymo 3 str. teigiama, kad šis įstatymas turi grįžtamąją galią, o asmenims, padariusiems šiame įstatyme numatytus veiksmus iki jo įsigaliojimo, patraukimo baudžiamojon atsakomybėn senatis netaikoma. Taigi pripažinta, kad atgaline data įstatymas veikia tik dėl vieno naujo priimto genocido nusikaltimo. Formuluojuotą nuostatą, pasiremta dviem tarptautinėmis konvencijomis: 1948 m. gruodžio 9 d. Konvencija dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį ir 1968 m. lapkričio 26 d. Konvencija dėl senaties termino netaikymo už karinius nusikaltimus ir nusikaltimus žmonijai, prie kurių Lietuva prisijungė tą pačią dieną, kai buvo priimtas minimas įstatymas [6].

Įdomu ir tai, kad šis įstatymas nebuvo įtrauktas į BK, ir iki 1998 m. galiojo kaip atskiras įstatymas. Tai pirmas toks atvejis Lietuvos teisinėje praktikoje. Iki to visi baudžiamieji įstatymai buvo įtraukiami į BK. Tačiau priėmus 1998 m. balandžio 21 d. įstatymą, BK buvo papildytas 71 straipsniu [7]. Jame buvo numatyta genocido sudėtis. Įdomu, kad genocido sudėtyje buvo išskirta 2 dalis, kurioje buvo numatyta mirties bausmė, nors tuo metu plačiai svarstytas mirties bausmės panaikinimo klausimas. Priėmus šį įstatymą, 1992 m. balandžio 9 d. įstatymo Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą 1, 3, 4 ir 5 str. neteko galios. Tuo tarpu 2 str. liko galioti. Be to, 1998 m. balandžio 11 d. įstatymo 1 str. ir išnaujo suredaguotai genocido sudėčiai suteikė grįžtamąją galią. O tai vargu ar atitiko baudžiamosios teisės ir apskritai teisinės valstybės principus.

Ketvirtas esminis pakeitimas galiojančiame BK padarytas 1993 m. sausio mėnesį. Lietuvoje buvo kuriama rinkos ekonomika, daugėjo privačiosios nuosavybės. Buvo priimta daug naujų įstatymų, įtvirtinančių rinkos ekonomikos pagrindus, o galiojančiame BK liko daug nusikaltimų sudėčių, tokių kaip spekuliacija, vertinimas individualia veikla ir pan., kurios gynė sovietinės centralizuotos ekonomikos pagrindus. Kita vertus, susidarius naujoms ekonominėms sąlygoms, prasidėjus valstybinės nuosavybės privatizacijos procesui, išryškėjo nauji pavojingi iki šiol nepasitaikę ir ne kriminalizuoti reiškiniai. Pvz., labai paplito falsifikuotų prekių gamyba ir prekyba, ypač alkoholinių ir parfumerijos prekių. Privačios įmonės dirbo neįforminusios savo veiklos pagal įstatymus, nevedė buhalterinės apskaitos ar vedė ją ne pagal įstatymų reikalavimus. Tai buvo daroma stengiantis paslėpti pelną bei išvengti mokesčių mokėjimo. Surinkti mokesčius tapo didele problema. 1991-1992 m. ekonominiams nusikaltėliams buvo rojus metai, kadangi BK nespėjo žengti koją kojoni su greit besikeičiančiu gyvenimu ir nenumatė jokių ekonominių nusikaltimų sudėčių, kurios galėtų būti taikomos naujomis ekonominėmis sąlygomis. Baudžiamuosiuose įstatymuose ekonomikoje buvo viskas leidžiama, viskas pateisinama. Kai kas mano, kad kapitalizmo sąlygomis taip ir turi būti – verslas absoliučiai laisvas, niekas negali kištis į verslo reikalus, riboti laisvės. Be abejo, tai iškreipta rinkos ekonomikos samprata. Išsivysčiusiose pasaulio valstybėse verslas yra gana detalai teisiškai reglamentuojamas, ypač apskaita bei mokesčiai. Reikėjo ir Lietuvoje užkirsti kelią tokiems neigiamiems ekonominio gyvenimo reiškiniams. Pirmas žingsnis šia linkme buvo 1993 m. sausio 28 d. įstatymas. Priėmus šį įstatymą, buvo padaryti pakeitimai skirsnyje „Ūkiniai nusikaltimai“ [8] ir pirmą kartą kriminalizuotos tokios veikos kaip vertinimas uždrausta komercine-ūkine veikla (BK 162 str.), aplaidus ir apgaulingas apskaitos vedimas (162¹, 162²), neteisėta įmonės veikla (162⁴), neteisėtos finansinės operacijos (162⁵), falsifikuotų prekių gaminimas ir pardavimas (BK 162⁶ str.).

Iš esmės pakeista kontrabandos (BK 77 str.) sudėtis. Kita vertus, daug nusikaltimų, kurie neva griovė centralizuotos socialistinės ekonomikos principus, buvo dekriminalizuoti. Tai lietė neteisėtų duomenų pateikimą, prekybos taisyklių pažeidimą, privačią įmonės

veiklą, komercinį tarpininkavimą (1991 m. gruodžio 3 d. įstatymas) [3], spekuliaciją (1993 m. birželio 10 d. įstatymas) [9].

Susidarius naujoms ekonominėms sąlygoms, Lietuvoje atsirado ir išplito toks nebūdingas reiškinys kaip organizuotas nusikalstamumas. Policijos tarnybų duomenimis, 1993 m. Lietuvoje veikė beveik 100 įvairių organizuotų nusikaltėlių grupuočių. Dalis iš jų buvo grynai kriminalinės grupės, užsiimančios vagystėmis iš butų, mašinų vagystėmis. Kitos veikė ekonomikos sferoje, jų veikla siejosi su privatizacijos procesu. Tokių organizuotų grupių nusikalstama veikla buvo labai įvairiapusė – pradedant grynai kriminaliniu reketu ir baigiant tokiais ekonominiais nusikaltimais kaip kontrabanda, nelegali ekonominė veikla, falsifikuotų prekių gamyba ir realizavimas, pinigų plovimas, pareigūnų papirkinėjimas.

Patraukti baudžiamojon atsakomybėn atskirus tokių grupių narius ir ypač jų vadus buvo labai sunku dėl kelių priežasčių: viena iš jų – BK nenumatė atsakomybės už nusikalstamų grupių organizavimą ir organizuotos grupuotės veiklą. Todėl 1993 m. sausio 28 d. įstatyme buvo padaryta nemažai papildymų, stengiantis užkirsti kelią organizuotam nusikalstamumui. Buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamo susivienijimo organizavimą. Tokio nusikaltimo požymiai išdėstyti BK 227¹ straipsnyje.

Penktasis esminių pakeitimų galiojančiame BK etapas prasidėjo 1993 m. birželio 10 d. priėmus įstatymą Dėl pakeitimų ir papildymų LR baudžiamajame ir baudžiamojo proceso kodeksuose [9]. Remiantis šiuo įstatymu, buvo padaryta nemažai pakeitimų BK bendrojoje ir ypatingojoje dalyse. Pakeitimai nebuvo atsitiktiniai. Didžioji jų dalis buvo BK rengimo darbo grupės parengtos naujo BK projekto nuostatos.

Įstatyme pirmiausia buvo suformuluotos naujos BK 14 str. būtiniosios ginties nuostatos. Iš esmės buvo išplėstos būtiniosios ginties ribos. BK 14 str. buvo įtvirtinta nemažai naujų nuostatų, išplečiančių būtiniosios ginties teisėtumo sąlygas. Išplėstos būtiniosios ginties ribos ginant savo gyvenamąjį būstą. Savo būsto gynimas neužtraukė baudžiamosios atsakomybės nepaisant kilusių pasekmių. Atsižvelgiant į tai buvo pakeistas BK 114 str. – panaikinta baudžiamoji atsakomybė už apysunkį kūno sužalojimą peržengiant būtiniosios ginties ribas. Būtiniosios ginties ribų peržengimo nuostatoms buvo skirtas specialus 14¹ straipsnis.

Pirmą kartą BK atsirado nauja aplinkybė, šalinanti baudžiamąją atsakomybę – asmens, padariusio nusikaltimą, sulaikymas. Ši norma įteisino galimybę panaudoti jėgą bei padaryti kūno sužalojimus asmeniui, padariusiam nusikaltimą, jeigu jis bando pabėgti ar kitaip išvengti sulaikymo. Ši norma reikalinga policijai, kuri dažniausiai sulaiko nusikaltėlius ir susiduria su jų pasipriešinimu. Jos veiksmai iki šiol nebuvo sureguliuoti įstatymo, ir tai slopina policijos aktyvumą užkertant kelią nusikalstamumui. Žalos padarymo nusikaltėliui, jį sulaikant, teisėtumo sąlygos buvo suformuluotos BK 14² straipsnyje. Ši norma įteisino jėgos panaudojimą sulaikant nusikaltėlius.

Priėmus 1993 m. birželio 10 d. įstatymą, BK nuostatos dėl atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės buvo papildytos nauja atleidimo rūšimi – atleidimas nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius (BK 53¹ str.). Ši norma buvo parengta naujam BK, bet aplinkybės privertė ją įvesti anksčiau. Reikalas tas, kad tardytojai dažnai susidurdavo su tokiais atvejais, kai, iškėlus bylą, kaltininkas ir nukentėjęsysis susitaikydavo, nusikaltėlis atlygindavo žalą ir nukentėjęsysis tardytojui pareiškėdavo, kad neturi pretenzijų pažeidėjui. Bet tardytojas tęsė tyrimą, kadangi įstatyme nebuvo numatytas toks pagrindas nutraukti bylą. Šalims nelikdavo nieko kito kaip keisti parodymus ir klaidinti tardytojus. 1993 m. birželio 10 d. įstatyme buvo numatyta išeiti iš tokios padėties. Ši norma turėjo atleisti tardytojus nuo neperspektyvių bylų. Šis papildymas reikšmingas ir tarptautiniu mastu, nes Lietuvos įstatymai įtvirtino naują tarptautinę tendenciją, kuriai visokeriopai buvo pritarta Europos Tarybos 1995 m. surengtoje kriminologijos klausimams skirtoje konferencijoje.

Minėtas įstatymas taip pat panaikino baudžiamąją atsakomybę už savanorišką vyro lytinį santykiavimą su vyru. Iki to Lietuvos įstatymai šioje srityje buvo dažnai kritikuojami kaip neatitinkantys žmogaus teisių standartų dėl to, kad jie nustatė baudžiamąją atsakomybę už savanorišką vyro lytinį santykiavimą su vyru. Dabartinė BK 122 str. redakcija numato atsakomybę tik už homoseksualizmą su nepilnamečiais ir už prievartinius veiksmus.

Pagaliau minėtame įstatyme buvo pakeistos baudžiamosios atsakomybės už eismo saugumo taisyklių pažeidimą sąlygos. Panaikinta baudžiamoji atsakomybė už materialinės

žalos padarymą ir lengvus kūno sužalojimus, jei vairuotojas, pažeidęs eismo saugumo taisykles, buvo blaivus. Prieita prie išvados, kad netikslinga nustatyti baudžiamąją atsakomybę už tokias pasekmes – pakanka administracinės bei civilinės atsakomybės. Taigi baudžiamoji atsakomybė už veikas, susijusias su eismo saugumo taisyklių pažeidimu, buvo iš dalies dekriminalizuota.

Kitas žymių pakeitimų, turėjusių didelės įtakos baudžiamajai politikai, etapas siejamas su 1994 m. liepos 19 d. įstatymo Dėl pakeitimų LR BK, BPK ir PD kodeksuose priėmimu [10]. Priėmus šį įstatymą, buvo pakeista itin daug BK nuostatų, todėl jis neretai vadinamas pirmojo baudžiamosios teisės reformos etapo pradžia.

Pirmiausia šiame įstatyme buvo panaikinta nemažai galiojančio 1961 m. BK nuostatų, kurios neatitiko Konstitucijos nuostatų bei šiuolaikinių reikalavimų. Buvo panaikinti net ištisi BK skirsniai, tokie kaip “Nusikaltimai valstybinei ir visuomeninei nuosavybei” bei “Nusikaltimai asmeninei nuosavybei”, ir vietoj jų suformuluotas naujas bendras skirsnis “Nusikaltimai nuosavybei”, kuris suvienodino visų nuosavybės formų apsaugą. Be to, buvo panaikintas BK skirsnis “Ūkiniai nusikaltimai” ir vietoj jo suformuluoti du nauji skirsniai “Nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai” ir “Nusikaltimai finansams” ir į juos įtraukti visi ekonominiai nusikaltimai. Vietoj BK skirsnio “Pareiginiai nusikaltimai” atsirado skirsnis “Nusikaltimai valstybės tarnybai”. Kartu pakeistas šių nusikaltimų subjektų ratas. Šiame skirsnyje numatytų nusikaltimų subjektu laikomas tik valstybės pareigūnas ar valstybės tarnautojas. Suformuluoti nauji skirsniai “Nusikaltimai teisingumui” bei “Nusikaltimai krašto apsaugos tarnybai”.

Buvo panaikinti BK 108 ir 114 str., kuriuose buvo numatyta atsakomybė už nužudymą ar sunkų kūno sužalojimą peržengiant būtinosios ginties ribas. Tačiau šių pakeitimų negalima vertinti kaip veikų dekriminalizacijos. Greičiau atvirkščiai. Panaikinus minėtus straipsnius, kuriuose buvo numatytos gana švelnios sankcijos, nužudymas ar sunkus kūno sužalojimas, peržengiant būtinosios ginties ribas, kvalifikuojamas kaip eilinis tyčinis nužudymas, už kurį numatyta sankcija nuo penkerių iki penkiolikos metų. Taigi BK bendrosios dalies nuostatos išplėtė būtinosios ginties ribas, o BK ypatingosios dalies nuostatos sugriežtino atsakomybę už būtinosios ginties ribų peržengimą.

Dar vienas esminis pakeitimas, kuris turėjo didelės įtakos baudžiamajai politikai, buvo BK 250 str. “Transporto priemonės nuvarymas” panaikinimas. Panaikinus šį BK straipsnį, nebuvo dekriminalizuotas transporto priemonių nuvarymas. Tiesiog, atsižvelgiant į sunkumus, išskylančius atirbojant nuvarymą nuo vagystės, buvo nutarta mašinos nuvarymą prilyginti jos vagystei ir kvalifikuoti kaip svetimo turto vagystę.

Nemaža pakeitimų buvo padaryta BK bendrojoje dalyje. Suprastinta bausmių sistema, panaikinus tokias bausmes, kaip viešas papeikimas, nutrėmimas, ištrėmimas, atleidimas iš pareigų bei karinio ar specialaus laipsnio atėmimas. Kai kurių bausmių taikymo sąlygos numatytos tik bendrojoje BK dalyje, neminint jų taikymo galimybių sankcijose už konkrečius nusikaltimus (bauda, turto konfiskavimas). Baudos dydis nustatytas ne absoliučia pinigų suma, o minimaliais gyvenimo lygiais. Padidintas laisvės atėmimo bausmės laikas iki 20 metų tais atvejais, kai asmuo, neatlikęs visos bausmės už ankstesnįjį nusikaltimą, nusikalsta pakartotinai.

Panaikintas lygtinis atleidimas (BK 46 str.), kuris dubliavosi su BK 47¹ str. (“Nuosprendžio vykdymo atidėjimas”). Kartu tiksliau suformuluotos 47¹ str. nuostatos.

Pakeistos bausmių skyrimo taisyklės padarius du ar daugiau nusikaltimų. Jos sustiprina atsakomybę už organizuotą bei profesionalų nusikalstamumą. Pagal naujas įstatymo nuostatas, padarius kelis tapačius nusikaltimus, teismas turi skirti bausmę už kiekvieną nusikaltimą atskirai ir tada skirti bendrą bausmę. Tokiu atveju galutinė bausmė gali būti didesnė negu sankcijose už atskirus nusikaltimus numatyta didžiausia bausmė ir gali būti skiriamas iki 15 metų laisvės atėmimas. Iki tol galiojusios nuostatos, perimtos iš sovietinės teisės, suteikė nepateisinamų privilegijų asmenims, padariusiems tapačius nusikaltimus (mašinos vagystės, vagystės įsibrovus į gyvenamąją patalpą, garso aparatūros iš mašinos vagystės ir pan.). Visi jų padaryti nusikaltimai buvo vertinami tik kaip vienas nusikaltimas, jų veikos kvalifikuojamos pagal vieną BK straipsnį ir skiriama viena bausmė, įstatymo nustatyta už vieną nusikaltimą. Taigi tokiems asmenims buvo nepateisinamai švelninama atsakomybė, palyginti su asmenimis, padariusiais skirtingus nusikaltimus.

Įteisinta visiškai nauja bausmės švelninimo nuostata visiškai pripažinus kaltę (BK 41¹ str.). Be to, sukonkretintos švelnesnės negu įstatyme numatytos bausmės skyrimo taisyklės, kurios iki to buvo labai abstrakčios (BK 45 str.) ir suteikė teisę teismams labai laisvai traktuoti šį straipsnį.

BK papildytas 15¹ str., kuriame numatyta nauja aplinkybė, panaikinanti baudžiamąją atsakomybę – “Užkirtimas kelio organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklai”. Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje liko didelė problema. Norint aktyviau kovoti su šiuo reiškiniu, įteisinti profesionalią policijos žvalgybą, skatinti pačius nusikalstamų grupių narius padėti teisėsaugos institucijoms, buvo įteisinta visiškai nauja aplinkybė, šalinanti baudžiamąją atsakomybę. Asmuo, kuris padeda demaskuoti ir atskleisti nusikalstamos grupės veiklą, netraukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Kartu reikia pažymėti, kad šis papildymas buvo naujų tarptautinių tendencijų užkertant kelią organizuotam nusikalstamumui įteisinimas Lietuvos įstatymuose.

Be to, priimtas BK 12¹ str., kuriame numatytas ribotas pakaltinamumas. Deja, šiai novelai nebuvo lemta įsigaliooti. LR Seimas 1994 m. gruodžio 8 d. priėmė įstatymą, kuriame panaikino BK 12¹ str. dar jam neįsigaliojus [11]. Tokio įstatymo priėmimas buvo susijęs su tuo metu nagrinėjama garsia “Respublikos” laikraščio žurnalisto V. Lingio nužudymo byla, nuo kurios baigties didele dalimi priklausė, ar bus suduotas smūgis organizuotam nusikalstamumui. Be abejo, buvo baiminamasi, kad pagrindinis teisišasis šioje byloje G. Dekanidzé gali pasinaudoti naujo įstatymo lengvatomis. Tai unikalus atvejis Lietuvos baudžiamosios teisės istorijoje.

Reikia pasakyti, kad didžioji dalis 1994 m. liepos 19 d. įstatyme padarytų pakeitimų nebuvo atsitiktiniai. Juos rengė darbo grupė, suburta naujam BK projektui rengti. Visos nuostatos buvo paimtos iš parengto naujo BK projekto. Todėl 1994 m. liepos 19 d. įstatymą galima laikyti pirmuoju baudžiamosios teisės reformos Lietuvoje etapu, kadangi visos nuostatos buvo skirtos naujam BK.

Be abejo, priėmus šiuos pakeitimus, galiojančio BK tobulinimo darbas nesibaigė. Tačiau ypač norėtusi išskirti po 1995 m. išplitusią tendenciją taisyti neseniai priimtus įstatymus. Nuo 1995 m. įstatymų taisyimas tapo bloga tradicija. Be to, reikia pabrėžti, kad, pradėdant 1996 m., BK rengimo darbo grupės vaidmuo, rengiant įstatymų pakeitimus ar vertinant parengtus įstatymų projektus, susilpnėjo. Todėl nauji baudžiamieji įstatymai ne visada gerai įsiliedavo į galiojančią BK.

Naujų priimtų įstatymų “revizija” prasidėjo vos jiems įsigaliojus. Kažkam labai nepatiko naujos bausmių skyrimo, padarius kelis nusikaltimus, taisyklės, įtvirtintos BK 42 straipsnyje. Kaip jau buvo minėta, naujų bausmių skyrimo taisyklių esmė buvo suvienodinti bausmių skyrimo taisyklės, padarius tapačius ir netapačius nusikaltimus, atsisakyti išlikusio vieno iš savotiškų sovietinių relikvų, kuris suteikė privilegijas asmenims, darantiems tapačius nusikaltimus. Tokios taisyklės neturi analogų pasaulyje, yra nelogiškos ir naudingos organizuoto nusikalstamo pasaulio atstovams. Nuo 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojusios taisyklės numatė, kad kiekvienu atveju, kai padaryti keli nusikaltimai, kaltininkas baudžiamas už kiekvieną nusikaltimą ir tada teismas skiria bendrą bausmę. Didžiausia bausmė buvo numatyta iki 15 metų laisvės atėmimo (nepilnamečiams – 10 metų). Tačiau praėjo vos keli mėnesiai nuo įstatymo įsigaliojimo, dar teismuose nebuvo tokio pobūdžio bylų, o tam tikros jėgos jau ėmė inicijuoti šio įstatymo pataisas. Jų esmė – atnaujinti senus sovietinius įstatymus dėl bausmių už šiuos nusikaltimus skyrimo. Lietuvos Seimas neįsigilinęs patenkino tokį prašymą – 1995 m. birželio 8 d. įstatyme vėl buvo sugrąžintos senos bausmių skyrimo, padarius kelis nusikaltimus, taisyklės [12].

Didele problema Lietuvoje tapo tai, kad kai kurie asmenys, darydami nusikaltimus, neteisėtu būdu įgijo daug turto. Iš kilo tokio turto konfiskavimo klausimas. Tačiau galiojančio BK 35 str. buvo įtvirtinta sovietinė turto konfiskavimo samprata, neatitinkanti šiuolaikinių reikalavimų. Daugelis nusikaltėlių nusikalstamu būdu įgytą turtą registruodavo kitų asmenų vardu, todėl nebuvo galima jo konfiskuoti. Teismai paskirdavo kaltininkams turto konfiskavimo bausmę, tačiau iš tikrųjų dažnai nebuvo ko konfiskuoti. Imta ieškoti išeities iš susidaręsios padėties. Seimas 1995 m. gruodžio 20 d. priėmė įstatymą, kuriame pakeitė turto konfiskavimo nuostatas [13]. Viena esminių naujovių buvo ta, kad nauja įstatymo norma

suteikė teisę konfiskuoti ne tik nuteistajam priklausantį turtą, bet ir turtą, perduotą valdyti kitiems asmenims. Tam, kad būtų lengviau įrodinėti faktą, kad turtas įgytas nusikalstamu būdu, įstatyme buvo įvesta nuostata, kad jei nusikalstama veikla truko tam tikrą laiką, laikoma, kad visas turtas, įgytas tuo laiku, yra gautas iš nusikalstamos veiklos ir turi būti konfiskuotinas.

Šis įstatymas buvo didelis žingsnis pirmyn tobulinant turto konfiskavimo nuostatas, atsisakant sovietinės turto konfiskavimo sampratos bei pereinant prie Vakarų Europos šalyse priimtoms šios teisinės sampratos. Kita vertus, naujos turto konfiskavimo nuostatos buvo tam tikra prasme kompromisinės, tarpinės tarp senų sovietinių bei naujo BK projekte numatytų šios teisinės priemonės formuluočių.

Kita didelė paskata keisti baudžiamuosius įstatymus buvo vadinamoji bankų krizė, kilusi 1995 m. pabaigoje, kai Lietuvos bankui teko sustabdyti dviejų didelių Lietuvos bankų veiklą. Seimas, reaguodamas į susidariusią padėtį, įpareigojo Vyriausybę parengti įstatymų paketą [14]. Buvo numatyta patobulinti ir baudžiamuosius įstatymus. 1996 m. sausio 18 d. Seimas priėmė įstatymą ir galiojantį BK papildė daugeliu naujų straipsnių, taip pat pakeitė kai kuriuos galiojančio BK skirsnių straipsnius “Nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai” ir “Nusikaltimai finansams” [15]. Antai BK atsirado 326¹ str. “Neteisėtas banko paskolos išdavimas”, 326² “Nepateisinamai rizikinga banko operacija”, 329¹ “Banko paskolos gavimas apgaule”, 329² “Piktybinis vengimas sugrąžinti paskolą”. Vienaip ar kitaip buvo pakeisti ar papildyti BK 311, 314, 315, 318, 319, 320, 321, 321¹ bei 324 straipsniai. Deja, didelė dalis novelų buvo parengtos skubotai, priimtoms gerai neapsvarsčius. Šios nuostatos buvo arba sunkiai pritaikomos, arba atkartoją jau galiojančius kitus įstatymus, todėl rengiant naują BK daugelio jų buvo atsisakyta.

1996-1997 m. laikotarpiu aktyviai buvo keičiami su apskaitos pažeidimais susiję įstatymai. BK 322 str. “Aplaidus apskaitos vedimas” buvo pakeistas priėmus 1996 m. birželio 11 d. įstatymą [16], o BK 323 “Apgaulingas apskaitos vedimas” – 1997 d. vasario 25 d. įstatymą [17].

Didelę įtaką baudžiamajai politikai visada turi įstatymai, kurie keičia BK straipsnius, numatančius atsakomybę už turtinius nusikaltimus. Po 1994 m. reformos didelių šių įstatymų pakeitimų nebuvo daroma. Tačiau kai kada ir maži pakeitimai gali sukelti didelę sumaištį, iš esmės paveikti baudžiamąją politiką. Tokio pobūdžio pakeitimu reikia laikyti Seimo 1995 m. birželio 8 d. įstatymą, kai buvo papildytas BK 280 str. “Sąvokų išaiškinimas”. Seimas išaiškino, kad bet kokio automobilio neteisėtas užvaldymas kvalifikuojamas kaip turto grobimas, padarytas stambiu mastu [12]. Pagal šį įstatymą teismai kiekvieno svetimo automobilio, neatsižvelgiant į jo vertę, užvaldymą turi kvalifikuoti kaip sunkų nusikaltimą, už kurį didžiausios įstatymo numatytos sankcijos siekia 8-12 metų laisvės atėmimo – priklauso nuo turto užvaldymo būdo. Mažiausia sankcija – 6 metai laisvės atėmimo.

Daug dėmesio įstatymų leidėjas skyrė kovai su korupcijos apraiškomis, ypač įstatymų, reguliuojančių atsakomybę už nusikaltimus, susijusius su tarnyba, tobulinimui. Dar 1993 m. BK skirsnis “Pareiginiai nusikaltimai” buvo papildytas nauju 181¹ str. “Dovanos priėmimas”. Kadangi pareigūno dovanos priėmimas pagal galiojančius įstatymus buvo vertinamas kaip kyšio priėmimas, ši įstatymo novela buvo skirta ne jiems. BK 181¹ str. buvo numatyta valstybės tarnautojų baudžiamoji atsakomybė. Taigi šio įstatymo pagrindu Lietuvos baudžiamojoje teisėje atsirado dvi naujos sąvokos: a. greta pareigūno sąvokos atsirado valstybės tarnautojo sąvoka; b. greta kyšio sąvokos atsirado dovanos sąvoka.

BK 181¹ str. dispozicijoje buvo nustatyta valstybės tarnautojų baudžiamoji atsakomybė, jei jie patys ar per tarpininką priėmė vertingą dovaną už veiksmus, kuriuos jie atliko eidami tarnybą. Tokia įstatymo dispozicija, viena vertus, reiškė, kad tai, kas pareigūnui buvo inkriminuojama kaip kyšis, tarnautojui reiškė dovaną. Vargu ar tai buvo pats geriausias problemos sprendimo būdas – kyšį įvardyti kaip dovaną. Juk terminas “dovana” ir bendrinėje kalboje, ir baudžiamosios teisės teorijoje yra suprantamas ir aiškinamas kitaip negu terminas “kyšis”. Tačiau baudžiamojoje teisėje atsirado dar vienas terminas korupcijai įvardyti – dovana, kuris nuo kyšio skyrėsi tik subjektu.

Priėmus 1994 m. liepos 19 d. įstatymą, buvo iš esmės pakeista baudžiamoji atsakomybė už pareiginius nusikaltimus. Buvo panaikintas pareiginių nusikaltimų skyrius ir vietoj jo atsirado skyrius “Nusikaltimai valstybės tarnybai”. 1995 m. sausio 1 d. įsigaliojusiuose įsta-

tymuose kaip nusikaltimų valstybės tarnybai subjektai buvo įvardyti dviejų rūšių valstybės aparato darbuotojai: valstybės pareigūnai ir valstybės tarnautojai. BK 290 str. 2 dalyje valstybės pareigūnas buvo apibrėžtas kaip asmuo, kuris, dirbdamas valstybės valdžios, valdymo, teisėsaugos, valstybės kontrolės ar priežiūros institucijose, įgyvendina jų funkcijas arba turi administracinius įgaliojimus. To pačio straipsnio 1 dalyje valstybės tarnautojas apibrėžtas kaip asmuo, kuris dirba valstybės valdžios, valdymo, teisėsaugos, valstybės kontrolės ar priežiūros institucijose, įgyvendina jų funkcijas, tačiau neturi valdžios atstovo ar administracinių įgaliojimų.

Esminė 1994 m. liepos 19 d. įstatymo naujovė buvo ta, kad valstybės tarnyba buvo griežtai atskirta nuo ūkinės, komercinės, finansinės, profesinės veiklos. Asmuo, dirbantis ūkinėje, komercinėje įmonėje ar jai vadovaujantis, neatsižvelgiant į tai, ar jis dirba valstybinėje, akcinėje ar privačioje institucijoje bei į einamas pareigas, tapo nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai subjektu (BK 320-321 str.).

Tačiau senų sovietinių įstatymų formuluotės buvo tvirtai įaugusios į kai kurių valstybės, ir pirmiausia teisėsaugos, pareigūnų sąmonę. Jiems sunku buvo suprasti, kaip valstybės ūkinės įmonės direktorius ar ligoninės vyr. gydytojas nebus valstybės pareigūnas. Negana to, buvo nuspręsta taip, kad jei asmuo nėra valstybės pareigūnas, jis iš viso nėra baudžiamosios atsakomybės subjektas dėl veikų, padarytų einant savo pareigas.

Institucijos, tiriančios nusikaltimus valstybės tarnybai, t.y. prokuratūra, triukšmą 1995 m. pradžioje sukėlė ne dėl pačių spragų įstatymuose, kiek dėl įstatymų nežinojimo. Juk esmė visai ne tai, kad asmuo būtinai būtų patrauktas atsakomybėn kaip pareigūnas. Svarbu, kad jo veika būtų tinkamai įvardyta pagal įstatymus. Ar jis atsakys kaip pareigūnas už nusikaltimus valstybės tarnybai, ar kaip asmuo, vadovaujantis įmonei, už nusikaltimą ūkininkavimo tvarkai, manau, neturi lemiamos reikšmės. Juo labiau, kad sankcijos už nusikaltimus valstybės tarnybai nėra pačios griežčiausios.

Tačiau įstatymų leidėjas žaibiškai sureagavo į kai kurių teisėsaugos institucijų skundus dėl spragų įstatymuose, ir Seime atsidūrė įstatymo projektas dėl nusikaltimų valstybės tarnybai subjektų rato išplėtimo. 1995 m. liepos 4 d. įstatyme buvo pakeista valstybės tarnautojo sąvoka [18]. Pakeitus BK 290 str. 1 d. redakciją, valstybės tarnautojas pagal naują įstatymo redakciją yra asmuo, kuris atlieka tam tikras pareigas (išskyrus ūkines-technines funkcijas) įstaigoje, įmonėje, organizacijoje ir kuriam atlyginimas mokamas iš valstybės arba savivaldybės biudžeto lėšų, tačiau neturi valstybės pareigūno įgaliojimų.

Pagal naują įstatymo redakciją pareigūno samprata nepasikeitė, tačiau valstybės tarnautojų ratas gerokai išsiplėtė. Jais jau laikomi ne tik asmenys, dirbantys tose pačiose srityse kaip ir pareigūnai, bet įtraukiami ir asmenys, dirbantys ir kitose (ūkinėse, finansinėse bei komercinėse) veiklos sferose. Pagrindiniu valstybės tarnautojo ir nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai subjektų skiriamuoju bruožu tampa atlyginimo už darbą šaltinis. Jei užmokestis mokamas iš valstybės arba savivaldybės biudžeto lėšų, asmuo tampa nusikaltimų valstybės tarnybai subjektu, jei ne – nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai subjektu. Pagal anksčiau galiojusią įstatymo redakciją valstybinės įmonės direktorius buvo nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai subjektas, o pagal naują įstatymo redakciją jo atsakomybė tampa priklausoma nuo to, ar jis atlyginimą užsidirba iš įmonės pelno, ar jis griežtai valstybės finansuojamas. Valstybinių ligoninių gydytojai, mokytojai ir kiti asmenys, kurie atlieka profesines funkcijas ir kurie anksčiau buvo nusikaltimų ūkininkavimo tvarkai subjektai, dabar tampa baudžiamąja teisine prasme valstybės tarnautojai, taigi nusikaltimų valstybės tarnybai subjektais. Be abejo, galimos išimtys. Todėl kiekvienu atveju bylą tiriantis asmuo turi nustatyti to asmens darbo finansavimo šaltinį. Remiantis nauja įstatymo redakcija, asmenys, dirbantys valstybinėse institucijose, nepriklausančiose valstybės valdžios, valdymo, savivaldos, teisėsaugos, valstybės kontrolės ar priežiūros institucijoms, laikomi valstybės tarnautojais, neatsižvelgiant į tai, turi jie ar ne administracinius įgaliojimus.

Priėmus 1995 m. liepos 4 d. įstatymą, buvo pakeistas BK 283 str. ir straipsnio pavadinimas. Atsisakyta termino "dovana" ir vietoj jo straipsnio pavadinime ir dispozicijoje pavartotas terminas "neteisėto atlyginimo priėmimas".

Priėmus 1996 m. liepos 2 d. įstatymą, buvo padaryti pakeitimai kai kurių įstatymų, numatančių baudžiamąją atsakomybę už korupcijos pasireiškimus, sankcijose [19]. Jos buvo

sugriežtintos tik valstybės tarnautojams už neteisėto atlyginimo priėmimą stambiu mastu ar jei tai susiję su prievartavimu duoti neteisėtą atlyginimą (BK 283 str. 2 d. numatytas laisvės atėmimas nuo 3 iki 5 metų su bauda ar be jos, arba tik bauda su atėmimu teisės dirbti tam tikrą darbą ar užsiimti tam tikra veikla). Taip pat buvo sugriežtinta sankcija už papirkimą stambiu mastu (BK 284 str. 2 d. numatyta nuo 3 iki 5 metų laisvės atėmimo bausmė su bauda ar be baudos, arba tik bauda).

Tačiau, priėmus ir šiuos pakeitimus, įstatymų tobulinimas nesibaigė. 1998 m. vasario 3 d. įstatyme buvo išplėstos baudžiamosios atsakomybės už piktnaudžiavimą tarnyba sąlygos. Iki to baudžiamoji atsakomybė už piktnaudžiavimą tarnyba kilo esant savanaudiškoms pareigūno ar tarnautojo piktnaudžiavimo tarnyba paskatoms, o remiantis minėtu įstatymu, valstybės pareigūno baudžiamoji atsakomybė atsirado ir esant asmeninėms paskatoms [20]. Pasinaudojant proga, keliais metais buvo padidintos sankcijos už piktnaudžiavimą tarnyba, už tarnybos įgaliojimų viršijimą, už tarnybos pareigų neatlikimą bei tarnybinį suklastojimą.

Pagaliau, priėmus 1999 m. liepos 1 d. įstatymą, buvo panaikintas BK 283 str. (Neteisėto atlyginimo priėmimas) ir suvienodinta valstybės pareigūnų ir valstybės tarnautojų baudžiamoji atsakomybė už kyšininkavimo atvejus. Be to, buvo išplėsta kyšio priėmimo ir papirkimo sudėtis, numatant, kad pagal minėtus BK straipsnius pareigūnai ir tarnautojai atsakys ir tais atvejais, jei jie kyšį paims už veiksmus, kurie neįeina į jų tarnybos pareigas, t.y. už įtakos panaudojimą [21].

Vis aktualesnė Lietuvoje tampa narkomanijos problema. Jos sprendimas taip pat tam tikra dalimi susijęs su baudžiamųjų įstatymų keitimu. 1997 m. sausio 23 d. Seimas priėmė įstatymą, kuriame sugriežtino baudžiamosios atsakomybės priemones už nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis medžiagomis [22]. Didžiausia šių pakeitimų reikšmė buvo ta, kad už ypač stiprių narkotinių medžiagų gaminimą, pardavimą ar kitokį platinimą, esant kvalifikuojančių požymių (BK 232¹ str. 5 d.), ir už vaiko lenkimą vartoti narkotines medžiagas (BK 323⁵ str. 3 d.) buvo nustatyta laisvės atėmimo bausmė iki 20 metų. Tai buvo esminė naujovė Lietuvos baudžiamojoje teisėje, kadangi iki tol galiojantys įstatymai už vieną nusikaltimą didžiausią laisvės atėmimo bausmę numatė iki 15 metų. Iki 20 metų laisvės atėmimo bausmę teismas galėjo skirti tik asmeniui, teisiamam dėl kelių nusikaltimų padarymo. 1998 m. vasario 3 d. įstatyme Seimas vėl ėmė svarstyti baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimus, susijusius su narkotinėmis medžiagomis [20]. Buvo išplėstas šių nusikaltimų dalykas. Baudžiamoji atsakomybė buvo nustatyta už veikas, susijusias su psichotropinėmis medžiagomis.

Priėmus įstatymą dėl atsakomybės už veikas, susijusias su narkotinėmis medžiagomis, sustiprinimą, BK susidarė paradoksali padėtis – už įtraukimą į narkotinių medžiagų vartojimą buvo baudžiama griežčiau negu už tyčinį nužudymą. Buvo pažeista baudžiamojo įstatymo saugomų vertybių hierarchija. Dėl to 1997 m. balandžio 30 d. įstatyme buvo sugriežtinta sankcija už tyčinį nužudymą esant sunkinančių aplinkybių [23]. BK 105 str. laisvės atėmimo sankcija už tyčinį nužudymą buvo padidinta nuo 10 iki 20 metų. Sankcijoje liko laisvės atėmimas iki gyvos galvos ir mirties bausmė. Taip pat didžiausia bausmė, nuteisus už kelis nusikaltimus, padidinta iki 20 metų o jei naujas nusikaltimas padaromas iki galo neatlikus anksčiau paskirtos bausmės, – iki 25 metų.

Viena iš naujų Lietuvos problemų tapo tai, kad per Lietuvą iš gretimų Rytų valstybių į Vakarų ėmė veržtis nelegalūs migrantai. Pasinaudodamos tuo, kad Lietuvos sienos nebuvo itin gerai saugomos, nusikalstamos organizacijos, užsiimančios migrantų gabenimu, pasirinko Lietuvą kaip vieną iš nelegalių migrantų gabenimo kelių. Lietuva tapo viena iš tranzito šalių. Šis pelningas verslas įgavo organizuotas formas, pačioje Lietuvoje susikūrė nemažai gerai organizuotų grupių, jos užmezgė glaudžius ryšius su gretimų valstybių organizuotomis grupėmis, koordinavo savo veiklą. Jos pasitikdavo nelegalių migrantų grupes Lietuvos-Baltarusijos pasienyje, gabendavo jas per Lietuvą iki Lenkijos sienos, slėpdavo migrantus kaimų sodybose ir pervesdavo per Lietuvos-Lenkijos sieną. Iki 1994 m. Lietuvos BK numatė atsakomybę tik už neteisėtą valstybės sienos perėjimą, tačiau nebuvo numatyta atsakomybė asmenų, kurie pervesdavo migrantus per valstybės sieną, juos globodavo, lydėdavo iki Lietuvos-Lenkijos sienos, užtikrindavo, kad saugiai ją pereitų. Pirmą kartą baudžiamoji atsakomybė už nelegalių migrantų gabenimą buvo nustatyta 1994 m. vasario 10 d. įstatyme [24] ir BK 82 str. papildytas 2 dalimi. Šioje dalyje už nelegalių asmenų gabenimą buvo nu-

matytas laisvės atėmimas nuo 1 iki 5 metų. 1996 m. ši veika buvo numatyta atskirame 82¹ str., nustatant nuo 3 iki 5 metų laisvės atėmimo bausmę su bauda ar be baudos, o jei yra grupė iš anksto susitarusių asmenų, – iki 8 metų laisvės atėmimo [25]. 1997 m. vasarą Seimas nustatė baudžiamąją atsakomybę ir už nelegalių migrantų slėpimą. Kartu vėl buvo sugriežtinta sankcija už veikas, susijusias su nelegalių migrantų gabenimu. Buvo nustatyta nuo 5 iki 10 metų laisvės atėmimo bausmė su bauda ar be baudos, o jei yra kvalifikuojamųjų požymių, – nuo 10 iki 15 metų laisvės atėmimo bausmė su bauda [26].

Tarp ekonominių nusikaltimų didžiausia problema tapo kontrabanda. Kad su kontrabanda kovojama nepatenkinamai, dažnai pabrėždavo ir Lietuvos Vyriausybė. Daryti šią kovą veiksmingesnę buvo bandoma ir baudžiamosios teisės priemonėmis. Reikia atkreipti dėmesį į jau minėtą 1998 m. vasario 3 d. įstatymą, kuriame, be kitų pakeitimų, buvo pakeista ir kontrabandos nusikaltimo sudėtis. Viena vertus, buvo išplėstos baudžiamosios atsakomybės sąlygos, nustatant baudžiamąją atsakomybę už prekių ar kitų daiktų gabenimą per valstybės sieną neatsižvelgiant į tai, ar šie daiktai buvo slepiami vietose, kur sunkiau juos aptikti, ar ne. Kita vertus, buvo nustatyta, kad baudžiamoji atsakomybė kyla tik tuo atveju, jei gabenamų prekių vertė yra didesnė kaip 100 MGL. Kitais atvejais už kontrabandą nustatyta administracinė atsakomybė. Didžiausia laisvės atėmimo bausmė vienais atvejais (ko gero atsitiktinai) už kontrabandą, už šaunamųjų ginklų ir narkotinių medžiagų gabenimą sumažėjo nuo 10 iki 6 metų, kitais atvejais – bausmės sugriežtėjo. Antai ankstesnis įstatymas kaip alternatyvą laisvės atėmimo bausmei visais atvejais numatė baudą, o paskutinis įstatymas už kontrabandą, jei yra kvalifikuojamųjų požymių, numatė tik laisvės atėmimo bausmę.

Su kontrabanda susijusi ir vadinamojo pilstuko problema. Reikalas tas, kad 1994-1996 m. viena pagrindinių kontrabandinių prekių tapo spiritas. Įvežtas į Lietuvą jis buvo skiedžiamas ir parduodamas gyventojams tiek oficialiai per parduotuvių tinklą, tiek per atskirus gyventojus visiškai neslepiant nelegalios šios prekės kilmės. Be to, alkoholiniai gėrimai neretai buvo gaminami iš techninio ar kitokio nemaistinio spirito, ir tai kėlė pavojų gyventojų sveikatai. Reaguodamas į smarkiai paaštrėjusią problemą, Lietuvos Seimas 1996 m. priėmė įstatymą, kuriame numatė atsakomybę ir nustatė gana griežtas sankcijas už nelegalų alkoholio gaminimą, gabenimą ar realizavimą. Didžiausia laisvės atėmimo bausmė buvo padidinta iki 8 metų [19].

Priėmus 1998 m. birželio 9 d. įstatymą, galiojantis BK buvo papildytas skirsniu “Karo nusikaltimai” [27]. Paradoksalu, bet iki tol Lietuvos BK nenumatė baudžiamosios atsakomybės už karo nusikaltimus, nors, vykstant karo veiksmams Jugoslavijoje, atsakomybės už šios rūšies nusikaltimus klausimas tapo gana aktualus. 1995 m. net buvo įsteigtas specialus tarptautinis tribunolas Karo nusikaltimams buvusioje Jugoslavijoje tirti. Vadovaudamosi jo nuostatais, valstybės įsipareigojo išduoti asmenis, kaltinamus karo nusikaltimais, jei jie yra tos valstybės teritorijoje. Tačiau išduoti asmenį buvo problemiška, jei valstybė jo veikos nelaikė nusikaltimu. Priėmus minėtą įstatymą, šios spragos buvo pašalintos.

Nors iš esmės kiekvienas naujas baudžiamasis įstatymas griežtino sankcijas už BK numatytus nusikaltimus, Seimas tuo nepasitenkino. Priėmus 1998 m. liepos 2 d. įstatymą, buvo padaryti pakeitimai BK 32 str. “Bauda”. Pagal 1994 m. liepos 19 d. įstatymą teismas galėjo skirti nuo 10 iki 500 MGL baudą. Tačiau ši įstatymo norma ilgai neišsilaikė. 1996 m. rugsėjo 24 d. įstatyme baudos dydžiai buvo padidinti atitinkamai 10 ir 2 kartus – mažiausias – nuo 10 iki 100, o didžiausias – nuo 500 iki 1000 MGL [28]. Skaičiuojant pagal tuo metu galiojusį MGL, minimali bauda buvo 12 500 litų. Tačiau ir šioms baudoms nebuvo lemta ilgai išsilaikyti įstatymuose. 1998 m. liepos 2 d. įstatyme mažiausia bauda už savanaudiškus nusikaltimus padidinta iki 200 MGL (25 000 Lt), o didžiausia – iki 50 000 MGL. Kartu buvo sumažintos baudos nepilnamečiams asmenims – nuo 10 iki 500 MGL [29].

Kalbant apie įstatymus dėl bausmių, negalima nepaliesiti mirties bausmės klausimo. Po to, kai 1991 m. gruodžio 3 d. įstatyme buvo numatyta mirties bausmė tik už vieną nusikaltimą – tyčinį nužudymą, esant sunkinančių aplinkybių, šis apribojimas ilgai neišsilaikė. 1992 m. balandžio 9 d. įstatyme įvesta genocido nusikaltimo sudėtis numatė mirties bausmę. Lietuvai tapus Europos Tarybos nare, daugiau imta diskutuoti dėl mirties bausmės panaikinimo. 1996 m. liepos 25 d. Lietuvos Respublikos Prezidentas išleido dekretą “Dėl mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikoje sustabdymo įstatymo projekto pateikimo svarstyti Lietuvos

Respublikos Seimui". Jo 1 str. teigiama, kad, "vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 68 str. 1 dalimi, teikiu Lietuvos Respublikos Seimui svarstyti mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikoje sustabdymo įstatymo projektą. Šis dekretas įsigalioja nuo jo pasirašymo dienos" [30]. Tačiau Seimas jo nepalaikė ir nepavertė įstatymu. Ginčai baigėsi tik 1998 m. pabaigoje, kai Lietuvos Konstitucinis Teismas 1998 m. gruodžio 9 d. priėmė nutarimą, kuriame pripažino, kad mirties bausmė prieštarauja LR Konstitucijai [31]. Netrukus po šio nutarimo Prezidentas kreipėsi į Seimą su įstatymo projektu dėl mirties bausmės panaikinimo už tyčinį nužudymą ir genocidą [32]. Seimo 1998 m. gruodžio 21 d. priimtas įstatymas panaikino mirties bausmę už šio nusikaltimo padarymą [33].

Laisvės atėmimo bausmės maksimalus dydis iš pradžių buvo didinamas sankcijose už atskirus nusikaltimus. Vėliau BK bendrosios dalies 25 str. laisvės atėmimo bausmės maksimalus dydis buvo padidintas iki 20 metų, o jei neatlikus bausmės padaromas naujas nusikaltimas, – iki 25 metų.

Apibendrinant baudžiamąją įstatymų leidybos politiką po 1990 m., galima padaryti šias išvadas dėl baudžiamosios politikos tendencijų:

1. Nors teoretikai daug kalba apie veikų dekriminalizacijos būtinybę, leidžiant įstatymus, vyravo veikų kriminalizacijos tendencijos. Dekriminalizuoti daugiausia tie sovietinio laikotarpio ekonominio pobūdžio nusikaltimai, kurie tapo nepavojingi dėl pasikeitusių ekonominių sąlygų (spekuliacija, privati įmonių veikla). Tačiau BK atsirado gana daug naujų straipsnių. Didelė dalis veikų buvo kriminalizuota pagrįstai, atsižvelgiant į naujas šiuolaikinio nusikalstamumo tendencijas (nelegalių migrantų gabenimas, teroro aktai, prekyba žmonėmis) arba vykdant tarptautinius įsipareigojimus (genocidas, karo nusikaltimai, pinigų plovimas). Tačiau neišvengta įstatymų, kurie paprasčiausiai atkartoja jau galiojančius įstatymus (BK 214¹ str. Strateginių prekių ir technologijų importas, tranzitas ar eksportas neturint licencijos, 227² str. Žmogaus terorizavimas, BK 306¹ str. Vertimasis neteisėta branduoline veikla, 312¹ str. Neteisėtas prekių neišvežimas iš Lietuvos). Didžioji daugumą BK pakeitimų buvo susiję su jau galiojančių įstatymų nuostatų keitimu (keičiami nusikaltimo sudėties požymiai) ar papildymu (įvedami nauji nusikaltimo sudėties požymiai). Vertinant jau galiojančių įstatymų keitimą, negalima neatkreipti dėmesio, kad tam tikra dalis jų buvo konjunktyriniai, parengti neprofesionaliai ir tikrai nepadėjo gerinti nusikalstamumo kontrolės (pvz., BK 322 ir 323 str. Aplaidus ar apgaulingas apskaitos tvarkymas, BK 285, 287, 289 str. Piktnaudžiavimas tarnyba, tarnybos įgaliojimų viršijimas, tarnybinis suklastojimas, pakeitimai). Jie nepagrįstai padidino baudžiamąją atsakomybę už nedidelio pavojingumo veikas, sukėlė painiavą atribojant nusikalstamas veikas nuo administracinių ar drausminių nusižengimų bei papildomų problemų teismams taikant šiuos įstatymus.

2. Kita ryški tendencija – vis daugiau nusikaltimų priskiriama prie sunkių. Galiojančio BK 8¹ str. pateiktas išsamus sunkių nusikaltimų sąrašas. Didelė dalis pakeitimų BK ypatin-gojoje dalyje buvo susiję su nusikaltimo įrašymu į sunkių nusikaltimų sąrašą. Į sunkių nusikaltimų sąrašą buvo įrašomi ne tik iš tiesų sunkūs nusikaltimai, bet ir nusikaltimai, už kuriuos numatyta ne didesnė kaip 5 metų laisvės atėmimo bausmė. Nusikaltimo priskyrimas prie sunkių nusikaltimų neturi tiesioginės įtakos bausmės dydžiui, tačiau kitu būdu veikia asmens teisinę padėtį. Tokie asmenys negali būti atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės, jiems paprastai skiriama tik laisvės atėmimo bausmė, tokiems asmenims negali būti taikomas bausmės vykdymo atidėjimas, lygtinio atleidimo nuo bausmės galimybės taip pat sumažėja. Taigi nusikaltimo priskyrimas prie sunkių nusikaltimų tiesiogiai veikia baudžiamąją politiką, t.y. ją pagriežtina. Ypač tai akivaizdžiai turi įtakos laisvės atėmimo bausmės realiai trukmei – asmenys laisvės atėmimo vietose būna ilgiau.

3. Trečioji ryški baudžiamosios politikos tendencija susijusi su kriminalinių bausmių griežtinimu. Bausmės BK buvo griežtinamos ir už atskirus nusikaltimus, ir BK bendrosios dalies nuostatose, liečiančiose atskirų bausmių bendrąją charakteristiką. Ypač sugriežtėjo laisvės atėmimo ir bausmės dydžiai. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad griežtėjo ne tik maksimalūs laisvės atėmimo bausmės dydžiai, bet ir minimalūs, numatyti sankcijose už konkrečius nusikaltimus. Tai ypač palietė asmenis, nuteistus už turtinius nusikaltimus, pvz., už tokius labai paplitusius nusikaltimus kaip automobilių grobimus bei turto grobimus įsibraunant į patalpą ar veikiant grupėmis, taip pat asmenis, nuteistus už nelegalių migrantų gabenimą bei

tyčinį nužudymą sunkinančiomis aplinkybėmis. Reikia ypač atkreipti dėmesį, kad nepateisinamai didėjo maksimalūs ir minimalūs baudos dydžiai. Mažiausia 100 MGL bauda yra 12 500 litų. Daugelis nusikaltusių asmenų tokios sumos negali sumokėti, todėl teismai arba vengia skirti baudą, arba paskirta ji keičiama į laisvės atėmimą. Taigi įstatyme numatytos nepagrįstai didelės baudos tiesiogiai veikia praktinę baudžiamąją politiką: priverstinai taikoma kita, t.y. laisvės atėmimo bausmė, ir didinamas asmenų, nuteisiamų laisvės atėmimu, skaičius. Įstatymų leidėjo polinkis griežtinti baudžiamojo poveikio priemones, siejamas su žema visuomenės teisine sąmone, o ji kaip tik ir atsiskleidžia įstatymų leidėjo veikloje. Kaip praktinį tokios įstatymų leidėjo nuostatos padarinį galima paminėti nesuderintas įstatymų sankcijas, kai už turtinius nusikaltimus bausmės didesnės negu už smurtinius nusikaltimus. Dabar jos vargu ar atitinka galiojančią vertybių skalę.

4. Ketvirta baudžiamosios politikos tendencija, išryškėjusi leidžiamuose baudžiamuosiuose įstatymuose, susijusi su bandymu, remiantis baudžiamaisiais įstatymais, vykdyti racionalesnę ir šiuolaikiškesnę baudžiamąją politiką, išvaduoti teisėsaugos institucijas nuo tuščio, beprasmiško darbo ir, kita vertus, padėti teisėsaugos institucijoms vykdyti baudžiamąjį persekiojimą. Čia kalbama apie įstatymus, kurie išplėtė nukentėjusiųjų teises baudžiamajame procese nutraukti procesą, šalims susitaikius, įstatymus, kurie išplėtė nukentėjusiojo teisę gintis užpuolimo atveju, teisę į aktyvius veiksmus ir žalos nusikaltėliui padarymą, jį sulaikant, taip pat įstatymai, kurie skatino kaltininkus prisipažinti, padėti teisėsaugos institucijoms aiškinti nusikaltimus, numatydami už tai jiems privilegijas skiriant baudžiamojo poveikio priemones.

Iš minėtų baudžiamosios politikos tendencijų tik paskutiniąją galima vertinti teigiamai, nes ji atitinka šiuolaikinės baudžiamosios teisės raidos tendencijas Europoje. Ši tendencija toliau buvo plėtojama rengiant naujo BK nuostatas.

Be abejo, keičiant galiojančio 1961 m. BK straipsnius, kartu buvo rengiamas naujo BK projektas. 1996 m. vasarą BK projektas buvo parengtas ir 1996 m. lapkričio mėnesį pateiktas Seimui.

Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1998 m. birželio 16 d. potvarkiu Nr. 367 buvo sudaryta darbo grupė (1998 m. birželio 16 d. potvarkiu Nr. 231 jos sudėtis buvo pakeista) iš Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Vidaus reikalų ministerijos, Generalinės prokuratūros, Vyriausybės, Vilniaus universiteto ir Lietuvos teisės akademijos atstovų (darbo grupės vadovas – Vytautas Piesliakas), kuri parengė ir pateikė Vyriausybei galutinį BK projektą.

Tačiau 1999 m. lapkričio 23 d. Seimui buvo pateikti du naujo BK projektai. Vieną iš jų rengė jau minėta darbo grupė, kitas buvo parengtas Vilniaus universiteto mokslininkų, tačiau pateiktas Teisingumo ministerijos vardu. 2000 m. pradžioje Seime prasidės pirmojo BK priėmimo procedūra.

Priėmus naują BK, baudžiamoji politika taptų labiau subalansuota. Būtų išvengta nepagrįstai griežtų bausmių taikymo, kriminalinės justicijos institucijoms neberekėtų tirti smulkių bylų. Atpigėtų kriminalinės justicijos sistemos išlaikymas. Kita vertus, bausmės už pavojingus nusikaltimus ir bausmės recidyvistams sugriežtėtų¹.

III. Praktinė baudžiamoji politika Lietuvoje po 1990 metų

Dabar pabandysime panagrinėti, kokią įtaką baudžiamoji politika, priimant įstatymus, turėjo įstatymų taikymo praktikai.

Po 1990 m. Lietuva nusikalstamumo srityje patyrė savotišką šoką. Nusikalstamumas, iki 1990 m. didėjęs po truputį, po 1990 m. ėmė itin sparčiai plėtoti ir nuo 1989 m. padidėjo beveik 4 kartus. Nuo 1990 m. iki 1998 m. užregistruotų nusikaltimų skaičius Lietuvoje padidėjo nuo 37 056 iki 78 149, t.y. 41 093 nusikaltimais (žr. 1 lentelę). Tuo tarpu nustatytų nusikaltimų padariusių asmenų skaičius padidėjo nuo 12 556 iki 25 373, t.y. 12 817 asmenimis. Nuteistų asmenų skaičius padidėjo nuo 7870 iki 19 535, t.y. 11 665 asmenimis.

¹ Plačiau apie naujo BK projekto pagrindines nuostatas žr. *Piesliakas V.* Naujojo Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso principinės nuostatos // *Jurisprudencija: Lietuvos teisės akademijos mokslo darbai*. T. 10 (2). – V., 1998.

Palyginus nustatytų ir nuteistų asmenų skaičiaus santykį, kyla klausimas, kodėl toli gražu ne visi nustatyti padarę nusikaltimą asmenys buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn. 1998 m. apie 6000 nustatytų asmenų ikiteisminio tyrimo institucijos ar teismai apkaltinamųjų nuosprendžių nepaskelbė, o jiems iškeltas bylas nutraukė dėl veikos mažareikšmiškumo ar dėl jų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės yra viena iš galiojančiame BK numatytų nusikaltimo padarymo teisinių pasekmių. Todėl šio instituto taikymas yra vienas iš baudžiamąją politiką apibūdinančių rodiklių.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto taikymas nuo 1990 m. iki 1998 m. rodo ir kokie tuo metu buvo įstatymai Lietuvoje, ir teisėsaugos institucijų požiūris į šią problemą. Reikia pasakyti, kad požiūris į šį institutą buvo prieštaringas ir, laikui bėgant, keitėsi.

1990 m. duomenimis, Lietuvoje nuo baudžiamosios atsakomybės buvo atleista ar bylos nutrauktos dėl mažareikšmiškumo net 38 proc. nustatytų padariusių nusikaltimus asmenų. Panaši padėtis buvo ir 1988-1989 metais. Atleidimas asmens nuo baudžiamosios atsakomybės, turint omenyje to laiko įstatymų tikslus, buvo daugiau išimtinis negu įprastas dalykas. Tokia padėtis kėlė nerimą. Nusikalstamumas ėmė labai sparčiai augti, ir, esant tokiai padėčiai, kaip tik reikėjo parodyti visą baudžiamojo įstatymo jėgą. Deja, buvo einama visai kitu keliu. Tai, kad tuo metu itin dažnai buvo taikomas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, pirmiausia reikėtų sieti su teisėsaugos institucijų bejėgiškumu susidoroti su smarkiai padidėjusiu nusikalstamumu ir, aišku, darbo krūviu. Negalėdamos iširti visų bylų, teisėsaugos institucijos taikė atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės visai ne tais tikslais, kurie buvo numatyti įstatyme. Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės tikslas yra netaikyti bausmių tiems asmenims, kurie padarė nedidelio pavojingumo nusikaltimus, ir juos sulaikyti nuo tolesnės nusikalstamos veiklos tik įspėjimu. Tačiau iš tikrųjų atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės buvo taikomas kaip išsigelbėjimas, stengiantis sumažinti darbo krūvį, visai neatsižvelgiant, ar toks asmens atleidimas atitiks šio instituto taikymo tikslus. Nusikaltėlis, taip išvengęs atsakomybės, pajuto savo nebaudžiamumą ir be baimės darė naujus nusikaltimus. Reikėjo ką nors daryti. Viena iš išeičių – atimti iš parengtinio tyrimo institucijų teisę atleidinėti asmenis nuo baudžiamosios atsakomybės. Taip ir buvo padaryta. 1991 m. gruodžio 10 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė BK pakeitimų ir iš esmės tik teismui suteikė tokią teisę [34]. Tai iš karto buvo matyti taikant baudžiamuosius įstatymus. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės 1992 m. sumažėjo iki kelių procentų¹. Be abejo, įtakos šio instituto taikymui turėjo ir tai, kad galiojančiame BK numatytos atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšys, laikui bėgant, tapo sunkiai pritaikomos, nes neatitiko laiko dvasios. Antai BK 52 str. numatytas atleidimas ir bylos perdavimas draugiškajam teismui tapo sunkiai įvykdomas, nes po 1990 m. draugiškųjų teismų neliko. BK 53 str. numatytas atleidimas ryšium su perdavimu pagal laidavimą taip pat sunkiai įgyvendinamas, nes darbo kolektyvai jau nesirūpino savo narių auklėjimu – juose paprasčiausiai neliko tokių padalinių.

Taigi iš tikrųjų taikomas liko BK 52¹ str., kuriame buvo numatytas nepilnamečių atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir priverčiamųjų auklėjimo priemonių skyrimas. Tačiau sugriuvus sovietinei nepilnamečių kontrolės įstaigų sistemai ir dar nesukūrus naujos, ir nepilnamečių atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės buvo taikomas retai, nes nebuvo sukurtas tokių asmenų kontrolės mechanizmas. Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės buvo taikomas vis rečiau iki 1994 metų. Tuo metu buvo ruošiamasi šį institutą iš viso panaikinti, nes vyravo nuomonė, kad kiekvienas asmuo, padaręs nusikaltimą, turi būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Kaip tik tuo metu Lietuvoje buvo nuteisiama daugiausia nustatytų nusikaltimus padariusių asmenų. 1990 m. buvo nuteista 68 proc. tokių asmenų, o nuo 1991 m. šis procentas ėmė sparčiai didėti (žr. 1 lentelę) ir 1994 m. buvo didžiausias – 85 procentai. Nuo 1995 m. šis procentas vėl ėmė mažėti – 1995 m. – 80 proc., 1996 – 76, 1997 m. – 70 proc. visų nustatytų asmenų. Tačiau 1998 m. vėl padidėjo iki 77 proc. Šiam praktinės baudžiamosios po-

¹ Lietuvos teisėsaugos institucijos gana ilgai nevedė atskiros asmenų, atleistų nuo baudžiamosios atsakomybės, ir bylų, nutrauktų dėl mažareikšmiškumo, apskaitos.

litikos pokyčiui didelės įtakos turėjo naujos baudžiamosios teisės tendencijos ir jų įgyvendinimas darant pakeitimus galiojančiame BK. Pirmiausia pažymėtinas 1993 m. birželio 10 d. įstatymas, kurį priėmus BK atsirado visiškai iki tol mūsų teisėje nežinoma nauja atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis – atleidimas kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius (BK 53¹ str.). Nors susitaikymas buvo įteisintas tik padarius palyginti nedaug nusikaltimų, tačiau tam tikra prasme tai buvo revoliucija baudžiamojoje teisėje, kadangi suteikė teisę pačioms šalims spręsti baudžiamojo persekiojimo klausimą. Tai buvo pirmas žingsnis plečiant baudžiamojo proceso šalių teises, žingsnis nuo išimtinai viešo proceso, kai tik valstybė sprendžia baudžiamosios atsakomybės problemas, prie labiau demokratinio proceso, kai savo žodį gali tarti ir nukentėjusysis.

Priėmus minėtą įstatymą, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės institutas buvo pradėtas plačiau taikyti.

Kartu reikia pabrėžti, kad patrauktų baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistų asmenų skaičiaus mažėjimas buvo daugiau santykinis, t.y. procentinis palyginti su visais nustatytais nusikaltimais padariusiais asmenimis. Jis visiškai nereiškė absoliutaus nuteistų asmenų skaičiaus mažėjimo. Kadangi nusikalstamumas augo, absoliutus nuteistųjų asmenų skaičius taip pat augo. Augimo tendenciją šiek tiek pakito 1996 m., kai buvo nuteista mažiau asmenų negu prieš metus. Tačiau bendra nuteistųjų asmenų skaičiaus didėjimo tendencija aiškiai išliko. Šis skaičius padidėjo nuo 7880 1990 m. iki 19 535 – 1998 m.

1 l e n t e l ė . Užregistruoti nusikaltimai, nustatyti ir nuteisti asmenys Lietuvoje

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Užregistruota nusikaltimų	37 056	44 984	56 615	60 378	58 634	60 819	68 053	75 816	78 149
Nustatyta asmenų	12 556	13 268	18 810	20 424	21 290	22 969	22 269	25 542	25 373
Nuteista asmenų	7870	9116	13 076	16 621	18 256	18 334	16 983	18 110	19 536

Analizuojant duomenis apie nuteistus asmenis baudžiamosios politikos požiūriu, labai svarbu, kokių rūšių bausmėmis asmenys nuteisiami. Juk pats nuteisimo faktas dar nieko nesako apie asmens likimą, apie bausmės griežtumą, taigi ir apie baudžiamosios politikos griežtumą. Baudžiamosios politikos požiūriu reikšminga pirmiausia yra tai, kad Lietuvos įstatymai numato 2 baudžiamosios atsakomybės formas: baudžiamąją atsakomybę realiai atliekant paskirtą bausmę ir atleidimą nuo paskirtos bausmės. Kalbant apie baudžiamąją politiką, tai pakankamai svarbus aspektas, kadangi Europos įstatymuose bei praktinėje politikoje ryškiai matoma tendencija plačiau taikyti įvairias bausmės vykdymo atidėjimo ar lygtinio nuteisimo formas. Taigi ne visi teismo nuteisti asmenys iš tikrųjų atlieka bausmę. Tuo požiūriu svarbus tampa asmenų, teismo nuteistų realia bausme, ir asmenų, atleistų nuo bausmės, santykis. Jis parodo, kaip taikomi baudžiamieji įstatymai, ir didele dalimi apibūdina valstybės baudžiamąją politiką. 1990 m. duomenys rodo, kad tais metais 68 proc. nuteistų asmenų buvo nuteisti realiomis bausmėmis ir 38 proc. atleisti nuo jos. Kartu reikia pažymėti, kad to meto įstatymai numatė net tris atleidimo nuo bausmės rūšis: lygtinį nuteisimą laisvės atėmimu privalomai įtraukiant į darbą (BK 25¹ str.), lygtinį nuteisimą (BK 46 str.) ir bausmės atlikimo atidėjimą (47¹ str.).

Kita vertus, BK buvo numatyta 12 bausmės rūšių, iš kurių 8 galėjo būti skiriamos kaip pagrindinės bausmės. Po 1990 m. baudžiamoji politika ėjo ta kryptimi, kad mažėjo asmenų, nuteistų realia laisvės atėmimo bausme procentas, palyginti su atleistų nuo bausmės asmenų procentu, ir didėjo asmenų, atleistų nuo bausmės atlikimo, procentas tarp visų nuteistų asmenų. 1991 m. realia bausme nuteista 55 proc., 1992 – 53, 1993 – 52, 1994 – 49, 1995 – 60, 1996 m. – 50 proc. nuteistųjų (žr. 2 lentelę). 1995 m. nuteistų realia bausme procentas padidėjo dėl to, kad, priėmus 1995 m. liepos 19 d. įstatymą, buvo panaikinti lygtinis nuteisimas laisvės atėmimu privalomai įtraukiant į darbą (BK 25¹ str.) ir lygtinis nuteisi-

mas(BK 46 str.). Taigi BK liko tik viena galimybė atleisti nuteistąjį nuo bausmės – bausmės atlikimo atidėjimas (47¹ str.). Tačiau jau 1996 m. statistika parodė, kad vienos atleidimo nuo bausmės rūšies visiškai pakanka. Tais metais asmenų, nuteistų realia bausme ir atleistų nuo jos, skaičius susilygino, o 1998 m. atleistų nuo bausmės asmenų skaičius buvo didesnis už nuteistų realia bausme asmenų skaičių.

2 lentelė. Nuteistų realia bausme ir atleistų nuo bausmės asmenų santykis Lietuvoje

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Nuteista realia bausme (Atleista nuo bausmės)	68 (32)	63 (37)	55 (45)	53 (47)	52 (48)	49 (51)	60 (40)	50 (50)	47 (54)

Kalbant apie baudžiamosios politikos raidą ir jos tendencijas, gana svarbus ir kitas rodiklis: kokiomis bausmėmis nuteisiami nuteistieji, koks santykis tarp laisvės atėmimo bausmės ir bausmių, nesusijusių su laisvės atėmimu. Juo labiau, kad Lietuva įvairiuose forumuose kritikuojama dėl savo per griežtos baudžiamosios politikos visų pirma dėl per dažnai taikomos laisvės atėmimo bausmės. Praktinis įvairių bausmių taikymas priklauso nuo daugelio sąlygų: nuo bausmių rūšių, numatytų BK, ir nuo bausmių rūšių, numatytų įstatymo sankcijoje už konkretų nusikaltimą. Taigi viena iš sąlygų, lemiančių bausmės praktinį taikymą, yra tai, kaip dažnai ji minima įstatymo sankcijose. Kita sąlyga – tai daromų nusikaltimų pobūdis: kuo sunkesni daromi nusikaltimai, tuo plačiau taikoma laisvės atėmimo bausmė. Yra ir kitų veiksnių, lemiančių įstatyme numatytų bausmių taikymą. Jie bus aptarti vėliau.

Reikia atkreipti dėmesį, kad pats kriminalinių bausmių skaičius 1961 m. BK po 1990 m. keitėsi. 1990 m. buvo numatytos 9 pagrindinės bausmės, o 1997 m. jų liko 4, t.y. laisvės atėmimas, pataisos darbai, bausmė ir mirties bausmė, o panaikinus mirties bausmę, – tik trys.

Plačiausiai taikoma bausmė Lietuvoje buvo ir lieka laisvės atėmimas. Vidutiniškai ši bausmė skiriama kas trečiam nuteistajam. Asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, tarp visų nuteistųjų daugėjo: 1990 m. laisvės atėmimo bausmė buvo skirta 31,7 proc. nuteistųjų, o 1997 m. – jau 40 proc. Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius Lietuvoje padidėjo nuo 2785 – 1990 m. iki 7523 – 1998 metais.

3 lentelė. Nuteistieji laisvės atėmimo bausme Lietuvoje

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Proc. nuo visų nuteistųjų	35,4	31,7	25,8	29,6	38,8	36,8	45,5	40,0	38,5
Absoliutus skaičius	2785	2889	3374	5414	7091	7075	7739	7290	7523

Toks padidėjęs šia bausme nuteistųjų skaičius nebuvo posūkis griežtesnės baudžiamosios politikos link. Greičiau tai buvo kasmet didėjančio nusikalstamumo padarinys. Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad nemaža dalis padaromų nusikaltimų yra sunkūs (taip pat ir dėl įstatymų leidėjo kaltės, nes jis daug nusikaltimų, po 1995 m. keisdamas įstatymus, priskyrė prie sunkių) ir už juos teismai skiria laisvės atėmimą dėl to, kad tai yra vienintelė sankcija už padarytą nusikaltimą, arba, atsižvelgiant į asmenybės požymius, nuteistajam nėra pagrindo skirti kitokią bausmę.

Įdomu yra palyginti nuteistų laisvės atėmimo bausme skaičių tarp visų nuteistųjų iki 1990 m., taip pat palyginti su kitų Sovietų Sąjungos respublikų statistiniais duomenimis.

4 lentelė. Asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, proc. SSRS, Rusijoje ir Lietuvoje

	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TSRS	45,2	37,7	33,7	34,1	35,8	36,2

Rusija	47,4	38,4	34,1	35,0	37,1	38,0
Lietuva	45,9	38,5	33,9	33,5	33,1	35,4

Kaip matyti, nuteistųjų laisvės atėmimo bausme dalis tarp visų nuteistųjų panaši buvo ir iki 1990 m., nors, kaip jau buvo minėta, to meto įstatymai numatė gerokai daugiau bausmių rūšių, taigi ir galimybių pasirinkti bausmės rūšį. Taigi šie duomenys paneigia kai kurių autorių teiginį, kad ir galiojantis, ir naujas BK numato per mažai bausmių rūšių.

Absolūtus asmenų, nuteistų laisvės atėmimo bausme, skaičius, nelyginamas su visu šalies gyventojų skaičiumi, nėra pakankamai informatyvus ir nepakankamai apibūdina baudžiamąją politiką. Todėl teisinėje statistikoje naudojamas toks apibendrinantis rodiklis kaip nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičius 100 000 gyventojų. Lietuvoje didėjant bendram nuteistų laisvės atėmimu asmenų skaičiui, be abejo, didėjo ir jų skaičius 100 000 gyventojų. Tai matyti iš pateiktų 5 lentelėje duomenų.

5 lentelė. Nuteistieji laisvės atėmimo bausme Lietuvoje 100 000 gyventojų

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
	74,0	76,7	89,6	143,8	188,3	187,9	205,5	192	203

1997 m. šis skaičius šiek tiek sumažėjo iki 192 asmenų, tačiau 1998 m. vėl padidėjo iki 203. Tačiau, palyginti su kitomis valstybėmis, jis lieka dar gana didelis. 6 lentelėje kaip tik ir pateikiamas nuteistųjų laisvės atėmimo bausme skaičius atskirose pasaulio valstybėse ir jų skaičius 100 000 gyventojų.

6 lentelė. Laisvės atėmimo bausme nuteisti asmenys Europos valstybėse 1994 m. [35]

	Skaičius 100 000 gyventojų
Vokietija	38
Slovėnija	47
Austrija	81
Slovakija	92
Š. Airija	98
Vengrija	99
Anglija (Velsas)	101
Belgija	103
Čekija	108
Estija	111
Latvija	115
Portugalija	133
Suomija	143
Lietuva	188
Šveicarija	194
Rusija	205
Italija	213
Škotija	220
Moldova	258
Olandija	286
Danija	289
Turkija	394

Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičius sukelia dar vieną – pataisos darbų įstaigų perpildymo – problemą. Apie tai jau keleri metai Lietuvoje daug kalbama. 1990 m. sausio 1 d. Lietuvos pataisos darbų įstaigose buvo laikomi 8586 nuteisti laisvės atėmimo bausme asmenys (į šį skaičių įeina ir asmenys, kuriems taikoma kardomoji priemonė suėmimas)¹, 1991 m. sausio 1 d. – 8894, 1992 – 9175, 1993 – 9900, 1994 – 10 357, 1995 m. sausio 1 d. – 12 671, o 1998 m. gruodžio 1 d. pataisos darbų įstaigose laisvės atėmimo bausmę atliko jau 14

¹ Tokie asmenys vėliau teismo dažniausiai nuteisiami laisvės atėmimo bausme.

114 asmenų [36]. Taigi 1998 m. Lietuvos laisvės atėmimo įstaigose 100 000 gyventojų buvo 370 kalinių. Palyginti pateikiame lentelę, kurioje yra duomenys apie asmenis, atliekančius laisvės atėmimo bausmę kitose šalyse.

7 lentelė. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius 100 000 gyventojų 1996 m. [37]

	Absolūtus skaičius	Skaičius 100 000 gyventojų.
Norvegija	2290	52
Suomija	2952	57,8
Danija	3203	61
Švedija	5768	65
Portugalija	14 177	140
Vokietija	67 677	82,6
Slovėnija	614	31
Anglija (Velsas)	55 537	106,8
Šveicarija	6047	85,4
Čekija	20 860	202
Slovakija	7734	144
Belgija	7656	75,6
Italija	48 545	85
Vengrija	12 923	129
Austrija	6778	84
Lietuva	11 980	323
Estija	4745	300
Škotija	5916	101
Latvija	10 161	405
Rusija	1 047 997	713

Laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičiui didelės įtakos turi ne tik nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės asmenų skaičius, bet ir jiems paskirtos bausmės laikas. Kaip galima matyti iš pateiktų lentelių, yra nemažai šalių, kur nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės asmenų skaičius 100 000 gyventojų yra didesnis negu Lietuvoje, tačiau asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, skaičius 100 000 gyventojų daug mažesnis negu Lietuvoje. Toks skirtumas susidaro dėl to, kad Lietuvoje laisvės atėmimo bausmės trukmė yra daug ilgesnė negu daugelyje kitų valstybių.

8 lentelė. Laisvės atėmimo bausmės trukmė 1997 m. Lietuvoje (proc.) [38]

Mažiau kaip 1 metai	1-3 metai	3-5 metai	5-10 metai	Daugiau kaip 10 metų	Iki gyvos galvos
3,3	30,1	33,5	27,4	5,3	0,3

Kaip matome, daugiau kaip 65 proc. nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės skiriama daugiau kaip 3 metai. Iki 1 metų laisvės atėmimo bausmė skiriama tik 3,3 proc. nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės. Tuo tarpu kitose valstybėse vyrauja trumpalaikės laisvės atėmimo bausmės.

9 lentelė. Laisvės atėmimo bausmės trukmė 1997 m. Europoje proc. [39]

	Iki 1 metų	1-3 metai	3-5 metai	5-10 metų	Daugiau kaip 10 metų
Airija	18,7	39,6	15,9	18,9	6,0

Austrija	27	36	14	11,9	8,2
Bulgarija	7,1	29,6	24,2	19,2	19,9
Belgija	8,4	23,9	28,8	31,7	
Estija	4,8	27,3	21,2	37,2	8,9
Graikija	7,4	6,1	16,7	26,0	33,2
Italija	14	23,8	17,3	23,6	19,3
Norvegija	59,4	15,6	9,4	11,2	4,4
Portugalija	4,6	30,4	64,4		
Prancūzija	29,0	23,2	12,5	17,4	16,4
Suomija	28	29,3	15,7	18,3	6,7
Škotija	26,3	18,9	14,7	23,8	5,6
Š. Airija	12,1	14,5	13,3	13,9	26,6
Švedija	35,9	27,8	12,7	16	5,7
Vokietija	42	45		8,4	1,9

Tokiose valstybėse kaip Vokietija, Švedija, Prancūzija daugiau kaip trečdalis nuteistųjų, o Norvegijoje net iki dviejų trečdalių nuteisiama laisvės atėmimo iki vienerių metų bausme. 10 lentelėje pateikiami įstatymo sankcijose numatytų ir teismo paskirtų laisvės atėmimo bausmių už kai kuriuos nusikaltimus terminų vidurkiai Lietuvoje 1997 metais.

10 lentelė. Įstatymo sankcijose numatytos ir teismo paskirtos bausmės už kai kuriuos nusikaltimus

Tyčinis nužudymas	Nuo 5 iki 20 metų	9 metai 5 mėn.
Neatsargus nužudymas	Iki 5 metų	3 metai 3 mėn.
Tyčinis sunkus kūno sužalojimas	Nuo 2 iki 7 metų	3 metai 9 mėn.
Išžaginimas	Nuo 3 iki 15 metų	7 metai 2 mėn.
Plėšimas	Nuo 3 iki 12 metų	5 metai 3 mėn.
Vagystė	Iki 8 metų	3 metai 2 mėn.
Vagystė stambiu mastu	Nuo 6 iki 12 metų	5 metai
Sukčiavimas	Iki 8 metų	3 metai 8 mėn.
Kontrabanda	Iki 10 metų	3 metai 9 mėn.
Kyšininkavimas	Iki 10 metų	3 metai 3 mėn.
Turto prievartavimas	Nuo 2 iki 12 metų	5 metai 1 mėn.
Chuliganizmas	Iki 7 metų	3 metai 3 mėn.

Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 1997 m. vidutinis teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkis Lietuvoje už 10 lentelėje paminėtus nusikaltimus yra 4 metai ir 8 mėnesiai arba 56 mėnesiai, arba 245 savaitių¹.

Be abejo, realiai laisvės atėmimo vietose nuteistieji praleidžia mažiau laiko. Jie dažnai atleidžiami nuo bausmės anksčiau laiko pritaikius lygtinį atleidimą nuo bausmės prieš terminą, ar dėl amnestijos, ar prezidento malonės. 11 lentelėje kaip tik ir pateikti realiai atbūto laisvės atėmimo bausmės laiko už kai kuriuos nusikaltimus Lietuvoje duomenys.

11 lentelė. Realiai atbūtas laisvės atėmimo laikas už kai kuriuos nusikaltimus Lietuvoje

Tyčinis nužudymas	8 metai
-------------------	---------

¹ Lietuvoje statistiniai duomenys apie teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidurkį už visus nusikaltimus iki šiol nevedami.

Neatsargus nužudymas	2 metai 2 mėn.
Tyčinis sunkus kūno sužalojimas	2 metai 5 mėn.
Išžaginimas	5 metai 6 mėn.
Plėšimas	3 metai 3 mėn.
Vagystė	2 metai
Vagystė stambiu mastu	3 metai 10 mėn.
Sukčiavimas	2 metai 3 mėn.
Kontrabanda	2 metai 9 mėn.
Kyšininkavimas	2 metai 1 mėn.
Turto prievartavimas	3 metai 3 mėn.
Chuliganizmas	2 metai

Vidutinis realiai atliktos baudmės vidurkis už išvardytus nusikaltimus 1997 m. buvo 2 metai ir 6,5 mėnesio arba 30,5 mėnesio, arba 135 savaitės. Palyginę šiuos duomenis su 10 lentelės duomenimis, galime padaryti išvadą, kad nuteistieji vidutiniškai būna laisvės atėmimo įstaigose šiek tiek daugiau kaip pusę teismo paskirtos baudmės laiko.

12 lentelėje pateikti vidutinės laisvės atėmimo baudmės trukmės kai kuriose Europos valstybėse 1996 m. duomenys.

12 lentelė. Laisvės atėmimo baudmės trukmė kai kuriose valstybėse

	Mėnesiai
Norvegija	2,8
Danija	3,5
Šveicarija	5
Anglija (Velsas)	5,5
Olandija	4,5
Suomija	9,1
Slovakija	11
Slovėnija	3,3
Bulgarija	20
Belgija	5,9
Prancūzija	8,1
Š. Airija	3,5
JAV	12
Lenkija	8,3
Estija	23
Vengrija	6,6
Rusija	22

Tai kad Lietuvoje laisvės atėmimo trukmė daug ilgesnė negu kitose valstybėse, didelė dalimi priklauso nuo įstatymo sankcijų už padarytus nusikaltimus. Kadangi Lietuvos žmonių, taip pat ir įstatymų leidėjo, teisinės sąmonės lygis yra gana žemas, neretai griežtos baudmės laikomos pačiu geriausiu nusikalstamumo kontrolės būdu. Tai labai ryškiai rodo Seimo veikla priimant baudžiamuosius įstatymus. Apie tai buvo rašyta antrame skyriuje. Būtent dėl griežtų įstatymų teismai už dažniausiai pasitaikančius turtinius nusikaltimus negali paskirti mažiau kaip ketverius ar šešerius metus laisvės atėmimo neatsižvelgiant, ar nusikaltęs asmuo pavojingas. Be to, laisvės atėmimo baudmės laikui, praleistam kalėjime, didelę įtaką turi baudžiamieji įstatymai dėl lygtinio atleidimo nuo baudmės prieš terminą, kurie taip pat po 1990 m. žymiai pasunkino lygtinio atleidimo nuo baudmės sąlygas. Buvo išplėstas asmenų, kuriems toks atleidimas iš viso netaikomas ir jie gali tikėtis anksčiau laiko palikti laisvės atėmimo įstaigą tik Lietuvos Respublikos prezidento malonės tvarka, sąrašas. Be to, kai kurioms asmenų kategorijoms padidintas realus baudmės atlikimo laikas prieš lygtinį atleidimą nuo baudmės. Paskutiniuose įstatymų pakeitimuose nustatyta dar viena papildoma sąlyga – padarytos žalos visas ar dalinis atlyginimas. Visa tai priveda prie to, kad asmenys gana ilgą laiką praleidžia laisvės atėmimo įstaigose ir tai, be abejo, aštrina kalėjimų perpildymo problemą. Padėtį taisyti galima tik keičiant įstatymus, mažinant numatytas mini-

malias bausmes. Taip teismai galės labiau individualizuoti bausmes nusikaltusiems asmenims, labiau atsižvelgti į jų realų pavojingumą ir recidyvo tikimybę.

Problemų kyla ne tiek dėl to, kad dažnai taikoma laisvės atėmimo bausmė, kiek dėl to, kad retai taikomos alternatyvios bausmės. Nors galiojančiame BK, be laisvės atėmimo, numatyta galimybė skirti kaltininkams pataisos darbus ar baudą, šios bausmės, deja, netapo lygiaverte alternatyva laisvės atėmimo bausmei. Nuteistieji laisvės atėmimo bausme sudaro daugiau kaip 80 proc. visų realia bausme nuteistų asmenų.

Daugelyje pasaulio valstybių lygiavertė laisvės atėmimo bausmės alternatyva yra bauda. Tačiau Lietuvoje bauda kol kas neįsitvirtina tarp labiausiai taikomų bausmių ir nesudaro alternatyvos laisvės atėmimo bausmei. Tai gerai matosi iš 13 lentelės.

13 lentelė. Nuteistųjų bauda Lietuvoje skaičius

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Proc.	9,3	9,6	9,7	5,7	3,2	6,7	9,0	6,0	6,0
Nuteistųjų skaičius	732	875	1268	978	594	1228	1545	931	676

1998 m. nuteistieji bauda sudarė tik 6 proc. visų nuteistųjų ir 10 proc. – nuteistųjų realiomis bausmėmis. Be to, kaip matyti iš lentelės duomenų, nuteistųjų bauda ir absoliutus skaičius, ir dalis tarp visų nuteistųjų 1998 m. net sumažėjo ir buvo net mažesnis kaip 1990 metais. Tokio, atrodytų, keisto reiškinio priežastis yra asmenų turtinė padėtis. Daugeliu atvejų teismai neskiria baudų dėl to, kad jų skirti nėra prasmės, nes teisiamasis neturi turto, niekur nedirba ir baudos nesumokės. Pagaliau nereti atvejai, kai teismui tenka jau paskirtą baudą keisti į laisvės atėmimą dėl to, kad nuteistasis nesumoka paskirtos baudos.

Taigi turtinė padėtis Lietuvoje turi nemažą įtaką baudžiamajai politikai. Reikia pasakyti, kad su panašia problema susiduria ir kitų valstybių įstatymų taikytojai. Nesusimokėtos baudos pakeitimas į laisvės atėmimą neretas reiškinys ir išsivysčiusių valstybių teismų praktikoje.

Pataisos darbų bausmė, anksčiau gana plačiai taikyta, paskutiniiais metais irgi labai retai skiriama. Teismai vis dažniau atmeta ją kaip netinkamą atpildą už padarytą nusikaltimą. 1990-1992 m. laikotarpiu pataisos darbus teismai skyrė atitinkamai 1990 m. – 21,2 proc., 1991 – 21,2, 1992 m. – 19,2 proc. nuteistųjų, o nuo 1993 m. ši bausmė buvo skiriama labai retai – nuo 9,1 1993 m. iki 3,3 proc. 1998 metais. Mažėjo ir absoliutus nuteistų šia bausme asmenų skaičius. Nepaisant didėjančio nusikalstamumo ir didėjančio nuteistų asmenų skaičiaus Lietuvoje, nuteistųjų pataisos darbais skaičius sumažėjo nuo 1933 asmenų 1991 m. iki 671 – 1998 metais.

14 lentelė. Nuteistųjų pataisos darbais Lietuvoje skaičius

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Proc.	21,2	21,2	19,2	9,1	7,0	3,5	2,9	4,0	3,3
Nuteistųjų skaičius	1668	1933	2511	1629	1288	645	501	659	671

15 lentelė

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Užregistruota nusikaltimų	37 056	44 984	56 615	60 378	58 634	60 819	68 053	75 816	78 149
Nustatyta asmenų	12 556	13 268	18 810	20 424	21 290	22 969	22 269	25 542	25 373
Atleista nuo baudžiamosios atsakomybės	38 proc.	32 proc.			1231 asmenys			3365 asmenys	
Nuteista	7870	9116	13 076	16 621	18 256	18 334	16 983	18 110	19 536

asmenų***	62	68	69	81	85	80	76	70	
Nuteista realia bausme (Atleista nuo bausmės)**	68(32)	63(37)	55(45)	53(47)	52(48)	49(51)	60(40)	50(50)	46/54
Laisvės atėmimas*	35,4 2785	31,7 2889	25,8 3374	29,6 5414	38,8 7091	36,8 7075	45,5 7739	407 290	38,5 7523
Lygtinis nuteisimas laisvės atėmimo bausme, privalomai įtraukiant į darbą ^{1*}	6,7 527	7,3 665	5,7 745	4,1 653	2,0 365	–	–		
Pataisos darbai*	21,2 1668	21,2 1933	19,2 2511	9,1 1629	7,0 1288	3,5 645	2,9 501	4 659	3,3 676
Bauda*	9,3 732	9,6 875	9,7 1268	5,7 978	3,2 594	6,7 1228	9,0 1545	6,0 931	3,1 610
Bausmės vykdymo atidėjimas*	20,7 1629	22,8 2078	29,5 3857	31,6 5329	31,2 5704	50,8 9318	39,7 6757	50 8964	54 10 576
Lygtinis nuteisimas ^{2*}	4,9 385	7,0 638	9,9 1294	14,0 2498	17,2 3148	–	–	–	
Kitos	1,8	0,4	0,2	0,2	0,6	0,4	2,9		
Mirties bausmė (Nuteista)	2(0)	3(0)	3(1)	13(3)	7(2)	5(0)	5(0)	3(0)	1(0)

* Proc. nuo visų nuteistųjų ir absoliutus skaičius.

** Proc.

*** Absoliutus skaičius ir proc., palyginti su nustatytais asmenimis.

Kalbant apie priežastis, pirmiausia reikia nurodyti nedarbo problemą. Pataisos darbai po 1994 m. liepos 19 d. įstatymų pakeitimų gali būti skiriami tik kaltininko darbovietėje. Nuostata, kad ši bausmė gali būti skiriama atlikti kitoje darbo vietoje, nuo 1995 m. panaikinta. Nusikaltėliai dažnai iš viso niekur nedirba, taigi neįmanoma jiems skirti šios bausmės. Be to, pataisos darbų atlikimas susijęs su nuteistojo darbo užmokesčio kontrole, jo teisingu apskaičiavimu ir atskaičiavimu į valstybės biudžetą. Tą ne visada galima padaryti kaltininkui dirbant privačiose įmonėse. Šios priežastys didelė dalimi ir lėmė tai, kad nuo 1995 m. ši bausmė imta rečiau taikyti. Reikia pažymėti, kad naujame BK ši bausmė bus pakeista viešųjų darbų bausme.

Suvestinės 15 lentelės duomenys rodo praktinę baudžiamąją politiką, t.y. kaip taikomi baudžiamieji įstatymai asmenims, padariusiems nusikaltimus.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990. Nr. 9-224.
2. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990. Nr. 31-740.
3. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991. Nr. 36-975.
4. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 13-342.

¹ Nuo 1995 m. sausio 1 d. neteko galios [10].

² Nuo 1995 m. sausio 1 d. neteko galios [10].

5. Lietuvos aidas 1992 m. kovo 6 d.
6. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 13-341.
7. Valstybės žinios. 1998. Nr. 42-1140.
8. Lietuvos Respublikos Seimo ir Vyriausybės žinios. 1993. Nr. 5-90.
9. Valstybės žinios. 1993. Nr. 26-597.
10. Valstybės žinios. 1994. Nr. 60-1182.
11. Valstybės žinios. 1994. Nr. 96-1879.
12. Valstybės žinios. 1995. Nr. 55-1358.
13. Valstybės žinios. 1995. Nr. 104-2325.
14. Valstybės žinios. 1995. Nr. 108-2413.
15. Valstybės žinios. 1996. Nr. 9-217.
16. Valstybės žinios. 1996. Nr. 58-1372.
17. Valstybės žinios. 1997. Nr. 20-451.
18. Valstybės žinios. 1995. Nr. 59-1477.
19. Valstybės žinios. 1996. Nr. 67-1597.
20. Valstybės žinios. 1998. Nr. 17-397.
21. Valstybės žinios. 1999. Nr. 66-2112.
22. Valstybės žinios 1997. Nr. 12-229.
23. Valstybės žinios. 1997. Nr. 41-993.
24. Valstybės žinios. 1994. Nr. 14-227.
25. Valstybės žinios. 1996. Nr. 73-1748.
26. Valstybės žinios. 1997. Nr. 69-1733.
27. Valstybės žinios. 1998. Nr. 57-1580.
28. Valstybės žinios. 1996. Nr. 92-2150.
29. Valstybės žinios. 1998. Nr. 67-1937.
30. Valstybės žinios 1996. Nr. 75-1798.
31. Valstybės žinios. 1998. Nr. 109-3004.
32. Valstybės žinios. 1998. Nr. 111-3062.
33. Valstybės žinios. 1998. Nr. 115-3238.
34. Lietuvos Respublikos Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 3-31.
35. Kangaspunta K., Jousen M., Ollus N. Crime and criminal justice systems in Europe and North America 1990-1994. – Helsinki, 1998.
36. Lietuvos Respublikos 1995 m. spalio 9 d. teisingumo ministerijos pažyma “Dėl baudžiamosios politikos kryptingumo”.
37. Council of Europe Penological information bulletin. 1998. N°. 21. Tapio Lappi Seppala. Regulating the prison population. – Helsinki, 1998.
38. Report of a council of Europe cooperation visit to prisons etc in Lithuania (The Lakes/Colliander Report). Council of Europe, – February-March, 1995.
39. Council of Europe. SPACE I Annual penal statistics Survey, 1997.

Criminal policy in Lithuania after 1990 and its trends

V. Piesliakas, Prof., Hab. Dr.

Law Academy of Lithuania

SUMMARY

Paper touch upon the problems of criminal policy in Lithuania after 1990. The author concentrates on two aspects of the problem: legislative criminal policy and practical criminal policy.

The author investigates the changes in present Penal code of Lithuania and their impact on the practical application of the laws by courts and other criminal justice institutions. The author describes the direction of major alterations of the laws and practical consequences of these changes. The author provides statistical material concerning application of penalties and other forms of sanctions. These data are being compared with the data in other European countries. The author makes conclusions concerning further development of criminal policy.

